

Geçmişten Günümüze İzmir Yahudileri: Yerleşme, Kurumsallaşma Süreci ve Mevcut Durum*

Hammet ARSLAN
Doç. Dr., DEÜ, İlahiyat Fak.
hammet.arslan@deu.edu.tr

Öz

Yahudilerinin İzmir ve çevresindeki geçmişleri milattan önceye dayanır. Miladın ilk yıllarında, Aziz Pavlus, Hıristiyanlığı yayma çabasında, İzmir çevresinde Yahudileri hedef kitle kabul etmiş ve bu çerçevede yedi kiliseyi oluşturmuştur. 1492 ve 1497'de İber yarımadasından sürgün edilen Yahudiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesinde özgür biçimde dini ve ticari faaliyetlerini sürdürmüşler; devlet kademesinde önemli noktalara yükselmişlerdir. Yahudiler bu tarihten itibaren İzmir'de kendi kurumlarını oluşturmuşlardır. 1893 yılında İzmir merkezde Yahudi nüfusu yaklaşık olarak 15.000 idi ve 50'ye yakın sinagog bulunmaktaydı. 20. yüzyılın başlarında Avrupa ile ABD'ye ve 1948'de İsrail'e göç sonrası sayıları 2.500'e kadar inmiştir. Günümüzde İzmir'de 1300 civarında Yahudi yaşamaktadır. İzmir'de Bet İsrail, Bikur Hollim, Sinyora Giveret sinagoglarının yanı sıra bir hastanesi, çok sayıda vakıf ve yardım kurumları bulunmaktadır. Biz bu makalede, geçmişten günümüze İzmir Yahudilerinin genel bir fotoğrafını ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İzmir Yahudileri, Yahudilik, Yedi Kiliseler, Sürgün, Sinagog

The Jews of Izmir From Past to Present: Settlement, Institutional Process and Current Status

Abstract

History of the Jews in Izmir and around is based on BC. In the early years of milestone, St. Paul, in the effort to spread Christianity, has aimed Jews around Izmir to Christianize and established seven churches in this context. Jews, exiled from the Iberian peninsula in 1492 and 1497, have continued religious and commercial activities freely under the protection of the Ottoman Empire and raised to key points in the state administration. Jews have created their own institutions in Izmir as of this date. Jewish population was approximately 15,000 in the city center of Izmir in 1893 and there were nearly 50 synagogues. Their population was down to 2,500 after immigrating to Europe and the United States at the beginning of the 20th century and to the Israel in 1948. Today, approximately 1300 Jews live in Izmir. In Izmir there are Bet Israel, Biker Holim, Siniora Giveret's synagogues, as well as a hospital, numerous foundations and charities. In this article, we will try to put forward an overall snapshot of the Izmir Jews from past to present.

Keywords: Izmir Jews, Judaism, Seven Churches, Exile, Synagogue

* Bu makale, Türkiye Dinler Tarihi Derneği tarafından 18-19 Şubat 2012'de düzenlenen *Bütün Yönleriyle Yahudilik Sempozyumu*'nda sunulan ve sempozyum bildiri kitabında yayınlanan "Tarih Boyunca İzmir Yahudileri: Yedi Kiliseler, Sürgün, Cemaatleşme Süreci ve Modern Durum" başlıklı bildirimizin gözden geçirilmiş halidir.

Giriş

Yahudilerin İzmir ve civarında ne zamandan beri yaşadıklarını tam olarak bilinmemekle birlikte, onların bölgedeki geçmişini MÖ 530'a kadar gerilere götürenler vardır.¹ I. Babil sürgünü sırasındaki esaretten kurtulan Yahudilerin bütün hepsi Filistin bölgesine dönmemiş, hayatından memnun olanlar buldukları bölgede yaşamaya devam etmiş ve bazıları da zamanla farklı bölgelere yayılmışlardır. Bu bölgeler arasında Halep, Maraş, İzmir, Efes, İstanbul, Edirne, Rumeli ve Rodos yer almaktadır. Bir başka iddiaya göre, MÖ 6. yüzyıla ait olduğu düşünülen Yoel kitabında (3:6) yer alan "Yahuda ve Yerusâlim halkını topraklarından uzaklaştırmak için Greklere sattınız" ifadesi Yahudilerin Batı Anadolu'ya köle olarak geldiğinin delili gösterilmektedir.² Salihli yakınındaki antik Sart kentinde MÖ 5. yüzyılda büyük bir Yahudi topluluğunun yaşadığı ileri sürülmektedir. Arkeolojik kazılar neticesinde MÖ 4. yüzyılda Anadolu'da ve Ege bölgesinde Yahudilerin varlığından söz edilir. MÖ 3. yüzyılda Selefkos kralı Anadolu'da Yahudilere vatandaşlık hakkı vermiştir. İzmir, Bergama, Sart, Milet ve Efes gibi yerlerde Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı söylenmektedir. MÖ 5. yüzyılda Priene'de³, MÖ 4. yüzyılda Milet'te, MS 2.

¹ İzmir, tarih boyunca değişik milletlerin ilgi odağı olmuştur. Bunda şehrin ikliminin ve coğrafi konumunun (güvenlikli olması, doğal körfez, ovalara yakınlık) etkin olduğu kabul edilmektedir. Şehrin MÖ 3000'lerde bugün Bayraklı olarak bilinen bölgede kurulduğu belirtilmektedir. Yapılan kazılardan anlaşıldığı üzere Truvalılar ve İyonlar şehirde iskân etmişlerdir. Kent, MÖ 7. yüzyılda Lidyalılar, MÖ 541'de Perslerin egemenliğine girmiş; sonraki dönemlerde Makedonyalı Lisimakhos, Selefkos, Roma ve Bizans İmparatorluğu'nun eline geçmiştir. Türklerin Malazgirt zaferinden sonra İzmir'e, gelmeye başladığı kabul edilmektedir. 1080 veya 1084 yılında Çaka Bey hem İzmir çevresini hem de adaları fethetmiş; 1096 Haçlı seferleriyle şehir tekrar Bizans egemenliğine girmiştir. Aydınoğlu Mehmet Bey 1317'de Kadifekale'yi, Umur Bey de 1329'da deniz kıyısındaki liman kaleyi ele geçirmiştir. 1390'da ise Aydın ili ve İzmir, Osmanlı idaresine girmiştir. Timur 1402'de Yıldırım Bayezid'i yenerek Aydın iline gelmiş ve Tire'de kışlamıştır. İzmir'i iki haftada ele geçirip Aydın ilini eski sahibine iade etmiştir. Bu tarihten 1424'e kadar şehir Aydın ili yöneticileri ve şövalyelerin mücadelelerine sahne olmuş, II. Murat şehri 1424'te Osmanlıya dâhil etmiştir. İzmir şehrinin tarihi hakkında şu eserlere bakılabilir: Ekrem Akurgal, *Eski İzmir I: Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı*, Ankara, 1983; Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, Ege Üniv., Mat., İzmir, 1974; Emin Canpolat, *İzmir: Kuruluşundan Bugüne Kadar*, İstanbul, 1954; Akdes Nimet Kurat, *Çaka Bey: İzmir ve Civarındaki Adaların İlk Türk Beyi (MS 1081-1096)*, Ankara, 1966, s. 20 vd.; Mübahat S. Kütükoğlu, *XV ve XVI. Asırda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisâdi Yapısı*, İBB Kültür Yayını, İzmir, 2000, s. 11-13; Raif Nezihi, *İzmir Tarihi*, İBB Kültür Yay., İzmir, 2001; Necmi Ülker, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994.

² Abdurrahman Küçük, *Dönmeler Tarihi*, Rehber Yay., Ankara, 1992, s. 66-67; Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, Tan Mat., İstanbul, 1947, s. 8-9; H. Tanyu, *Tarih Boyunca Türkler ve Yahudiler*, Yağmur Yay., İstanbul, 1976, 1/92-95; Avram Galanti, *Fatih Sultan Mehmet Zamanında İstanbul Yahudileri*, Fakülteler Mat., İstanbul, 1953, s. 5; Hammet Arslan, "Tarihsel Süreçte İzmir Yahudi Cemaatinin Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Durumu", *Milet ve Nihal*, 11 (1), s. 120.

³ Aydın'ın Söke ilçesinde kurulmuş antik bir İyon kentidir. Efes antik kentine 100 km. uzaklıktadır.

yüzyılda Sart'ta kurulan sinagoglar, Anadolu'daki en eski Yahudi mabetleridir.⁴

Bununla birlikte Musevilerin İzmir'e gelişini Büyük İskender'e dayandıran araştırmacılar vardır. Büyük İskender, MÖ 3. yüzyılda Filistin yöresinden İzmir'e gelirken beraberinde bir kısım Yahudi de getirdiği⁵ veya Kudüs'ü işgal edince birkaç yüz kişiden oluşan bir Yahudi topluluğunu İzmir'e sürdüğü belirtilir.⁶ Buradaki Yahudi cemaat, Hıristiyan misyonerlerinin hedef kitlesi olmuştur. Yahudilerin, Bizans döneminde sıkça zulme uğradıkları ve dini baskı gördükleri ifade edilir.⁷ Bu tarihten ilk mezar taşının bulunduğu 1605 yılına kadar ki dönemde İzmir Yahudileri hakkında çok net bilgiler mevcut değildir. Buna göre İzmir'de çok fazla Yahudi yaşamadığı anlaşılmaktadır.⁸

Bizans idaresinde İzmir ve çevresinde Yahudilerin yaşayıp yaşamadığını gösteren kayıt olmamakla birlikte onların varlığını dile getiren araştırmacılar vardır. 1207 yılında Kuşadası'ndan İzmir'e bir Yahudi göçünden söz edilmektedir. Osmanlılar 1424 yılında İzmir'i fethettiğinde kentte Yahudi bulunmuyordu. Çünkü bu dönemde İzmir'de henüz yeterince popüler bir şehir görüntüsü yoktu.⁹ Üstelik savaş, deprem, yangın, hastalık gibi beşeri ve doğal afetler kente fazla ilginin olmasını engellemişti. Bundan dolayıdır ki İspanya ve Portekiz'den 1492 ve 1497 göçlerinde Yahudiler İzmir'e değil civardaki Tire ve Manisa'ya yerleşmişti.¹⁰ Göçleri müteakip 16. yüzyıl da

⁴ Abdurrahman Küçük, *Dönmeler Tarihi*, Rehber Yay., Ankara, 1992, s. 66-67; Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, Tan Mat., İstanbul, 1947, s. 8-9; H. Tanyu, *Tarih Boyunca Türkler ve Yahudiler*, Yağmur Yay., İstanbul, 1976, I/92-95; Avram Galanti, *Fatih Sultan Mehmet Zamanında İstanbul Yahudileri*, Fakülteler Mat., İstanbul, 1953, s. 5; Hatice Doğan, *Osmanlı Devletinde Hahambaşılık Müessesesi*, Selçuk Üniv. SBE Teslim Edilmiş YL Tezi, Konya, 2002, s. 1; Naim Güleriyüz, *Türk Yahudileri Tarihi I*, Gözlem Yay., İstanbul, 1993, s. 11; Sara Pardo, *Sevgili İzmir Beni Tanı: Düünden Yarına İzmir Yahudileri*, Etki Yay., İzmir, 2007, s. 10-11, 32; Hammet Arslan, "Tarih Boyunca İzmir Yahudileri: Yedi Kiliseler, Sürgün, Cemaatleşme Süreci ve Modern Durum", *Büyün Yönleriyle Yahudilik*, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yay., Ankara, 2012.

⁵ A. Galante, *Histoire de Juifs d'Anatolie, des Juifs d'Izmir*, Imprimerie Barok, İstanbul, 1937, s. 7'den aktaran Rauf Beyru, *19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam*, Literatür Yay., İstanbul, 2000, s. 9

⁶ Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, s. 10-11

⁷ Henri Nahum, *İzmir Yahudileri: 19.-20. Yüzyıl*, Çev: Estreya Seval Vali, İletişim Yay., İstanbul, 2000, s. 31; Joshua Starr, *The Jews in the Byzantine Empire*, Burt Franklin, New York, 1970.

⁸ Rauf Beyru, *a.g.e.*, s. 9

⁹ Bu konuda bkz., Siren Bora, *İzmir Yahudileri Tarihi (1908-1923)*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 1995, s. 265 (birinci bölüm, 29 no'lu dipnot)

¹⁰ Anadolu'ya göçen Yahudiler İzmir yerine geniş imkânlarla sahip Manisa'yı tercih etmişlerdir. XVI. asırda Manisa'daki tek gayrimüslim halk Yahudiler idi. 1531'de 88 hane olan Yahudilerden 15'i Tire'ye, 3'er hanesi de Karahisar ve Bursa'ya göç etmiştir. Manisa Yahudilerinin kendilerine has odaları olmayıp vakıf odalarında yaşadıkları ifade edilir. Maddi durumları düzeldikçe Müslümanlara ait evleri satın almaya başlamışlardır. Manisa'daki Yahudi tüccarlar Venedikli tacirler ile alış-veriş yapmakta idiler. Bunlar arasında alacak-verecek davaları vuku bulmuştur. Osmanlı'da şehzade yetiştiren önemli bir sancak olan Manisa'da XVI. asırda yaşayan Yahudilerin sayısında artış söz konusudur.

İzmir vergi listelerinde Yahudi adı geçmemekle birlikte kentte az da olsa Yahudilerin olduğu ifade edilmektedir.¹¹ Hatta bu tezi daha da ileri götürerek 16. yüzyıl da İzmir ve Tire'yi de içine alan Aydın vilayetinde Yahudi bulunmadığını ileri sürenler vardır.¹² Ancak İstanbul'un fethinden sonra Tire ve Aydın'dan İstanbul'a göç eden Yahudiler bu iddiayı çürütmektedir. Nitekim 1492 göçünde Yahudiler Tire'ye yerleşmişlerdir ve 16. yüzyıl da Tire'de Yahudi yaşadığı kayıtlardan anlaşılmaktadır.¹³

I- Erken Hıristiyanlık Döneminde İzmir ve Yahudiler

Miladın ilk yıllarında, İzmir ve çevresinde Yahudilerin yaşamakta olduğu kabul edilmektedir. Çünkü bu bölgelerde Efes, Bergama, Sart gibi nüfusu yoğun ve ticarete elverişli antik kentler bulunmaktaydı. Aziz Pavlus, (Saint Paul) Hıristiyanlığı yayma çabasında, bu Yahudileri hedef kitle kabul etmiş ve bu çerçevede Ege bölgesindeki yedi kiliseyi oluşturmuştur.¹⁴ Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde kurulan bu kiliselerin bulunduğu şehirler çok zengin ve ticari açıdan oldukça gelişmiş idiler.¹⁵ Bu açıdan kilisenin öğretileri Yahudi dünyasının sarmaladığı bir alanda gelişmeye başlamıştır.¹⁶ Vahiy kitabında, İzmir'deki ve Filadelfiya'daki (Alaşehir) kiliseye hitaben söylenenler, İzmir civarında yaşamını sürdüren Yahudilerin varlığını gösterir.¹⁷ Resullerin İşleri (19:17) bölümünde yer alan "Bu haber, Efes'te yaşayan bütün Yahudilerle Greklere ulaştı" ifadesi Efes'te Yahudi varlığının delili olarak kabul edilebilir. Yazıtlardan ve edebi eserlerden anlaşıldığı üzere İzmir'de güçlü bir Yahudi topluluğu yaşamakta idi.¹⁸ Sart Harabelerinin kuzeyinde yer alan Sinagog, miladın ilk yıllarında, Sart'ta bir Yahudi cemaatinin varlığına işaret etmektedir. Kayıtlarda antik Efes

Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s. 53, 62-67; Jacob Barnai, "On the History of the Jews in the Ottoman Empire", *Sephardi Jews in the Ottoman Empire*, Ed. Esther Juhasz, New York, 1990, s. 21-22; Sara Pardo, *a.g.e.*, s. 33

¹¹ Siren Bora, *İzmir Yahudileri Tarihi (1908-1923)*, s. 25-26; Henri Nahum, *a.g.e.*, s. 32-33

¹² Ömer Lütfü Barkan'ın iddiası için bkz. S. Bora, *a.g.e.*, s. 266 (birinci bölüm, 33 no'lu dipnot)

¹³ Siren Bora bu bilgiyi 166 numaralı tahrir defterinden aldığı ifade etmektedir. S. Bora, *a.g.e.*, s. 26

¹⁴ Yedi kiliselerin kuruluşu ve karşılaşılan sıkıntılar hakkında bkz., H. N. Bate, *History of the Church to A.D. 325*, Rivingtons, London, 1901, s. 41-44, 66

¹⁵ Adolf Harnack, *The Mission and Expansion of Christianity in the first Three Centuries*, G. P. Putnam's Sons, New York, 1908, s. 222

¹⁶ H. N. Bate, *History of the Church to A.D. 325*, s. 1

¹⁷ Vahiy 2:9 ve 3:9'da İzmir ve Filadelfiya'dakiler için "şeytan sinagogu" ifadesi kullanılması J. Trachtenberg ilk dönem kilisesinin Yahudilere karşı olan kin ve husumeti olarak yorumlar. J. Trachtenberg, *The Devil and the Jews: The Medieval Conception of the Jew and its Relation to Modern Antisemitism*, Harper & Row, New York, 1966, s. 20-21. "Şeytan sinagogu" ifadesi aslında gerçekte Yahudi olmayıp da Yahudi olduğunu ifade edenler için kullanılmıştır. Peder Borgen, *Early Christianity and Hellenistic Judaism*, T&T Clark Ltd., Edinburgh, 1998, s. 275-276

¹⁸ Peder Borgen, *a.g.e.*, s. 284; E. Schurer, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B.C. - A.D. 135)*, T.&T. Clark, Edinburgh, 1986, s. 20-21; M. Stern, "The Jewish Diaspora," *The Jewish People in the First Century*, eds. S. Safrai and M. Stern, van Gorcum, Assen, 1974, s. 151

kentinde Yahudi, Hıristiyan ve putperestlerin aynı tapınağı kullandıkları ifade edilmektedir. Denizli Hierapolis’de, Yahudilerin varlığı nedeniyle İsa’nın havarilerinden birinin Hıristiyanlığı yaymak üzere buraya geldiği belirtilmektedir.

Kendisi de eski bir Yahudi olan Pavlus’un Hıristiyanlığı yayma noktasında sinagoglarda bir takım girişimlerde bulunduğu aşikârdır.¹⁹ Bir misyon seyahatinde o, Yahudilerin yaşamakta olduğu Efes’e uğramıştır.²⁰ Pavlus, Hıristiyanlığı putperestlerden önce inançlı olan insanlara (Yahudiler) anlatmanın daha kolay olacağı düşüncesiyle Efes (Resullerin İşleri,18:19), Sart, Bergama gibi bölgelerdeki Yahudilere yönelmiştir. O, misyon için Anadolu’da bulunduğu süre içerisinde zamanının büyük bir bölümünü dönemin en önemli kenti olan Efes’te geçirmiştir.²¹ Pavlus Efes’i Batı ve Anadolu’nun diğer bölgelerindeki misyon hareketinin başlangıç noktası olarak kullanmıştır.²² Bir anlatıma göre Pavlus’un Efes’te puta tapmayı eleştirmesi²³ ile halkın put alımının azalması sonucunda put yapımı ile meşgul olan zanaatkârların durumu valiye iletmesi üzerine Pavlus hapse atılmıştır.²⁴ Bazı Yahudiler Pavlus’un konuşmalarından ikna olmakla birlikte Pavlus zaman zaman Yahudilerin büyük tepkisi ile de karşılaşmıştır.²⁵ Pavlus Efes’teki sinagogda üç ay dini öğretim yapmış, daha sonra ise oradan kovulmuştur. O, Filipililer 3:2’de sünnet olan Yahudileri eleştirir. Çok küçük olan İzmir kilisesi dönemin güçlü topluluğu olan Yahudilerden baskı görmüştür.²⁶ İzmir’deki Yahudi topluluğunun Aziz Polikarp’ın şehit edilmesinde aktif bir rol oynadığı ileri sürülmektedir.²⁷

¹⁹ Şinasi Gündüz, *Pavlus: Hıristiyanlığın Mimarı*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2001, s. 47, 67

²⁰ Efes’te Hıristiyan misyonu için hedef kitle olarak Yahudiler seçilmiştir. Efes Yahudileri, Pavlus’a karşı, diğer bölgelerde yaşayanlara nazaran daha ılımlı bir tavır sergilemişlerdir. Ş. Gündüz, *a.g.e.*, s. 66-70

²¹ Resullerin İşleri, 19:1. Kenneth Scott Latourette, *A History of the Expansion of Christianity, (The First Five Centuries)* Harper & Brothers Pub., New York, Tarihsiz, Volume I, s. 78; Alexander J. M. Wedderburn, *A History of the First Christians*, T&T Clark Ltd., New York, 2005, s. 122

²² Pavlus’un Efes’teki misyon faaliyetleri hakkında bkz., Resullerin İşleri, 19:8-10; Christopher Mount, *Pauline Christianity: Luke-Acts and the Legacy of Paul*, Brill, Leiden, 2002, s. 111-127; Mark Humphries, *Early Christianity*, Routledge, New York, 2006, s. 117

²³ Efes’teki bir kitabede “şehrimizin lideri olan Tannça Artemis’e Yunanlılar ve barbarlar (yabancılar) hürmet göstermektedir” denilmektedir. Peder Borgen, *a.g.e.*, s. 41

²⁴ Pavlus’un Efes’te hapse atılıp atılmadığı tartışmalıdır. Alexander J. M. Wedderburn, *a.g.e.*, s. 124

²⁵ Resullerin İşleri, 14:1; 19:9; 14:19

²⁶ Adolf Harnack, *a.g.e.*, s. 186; Mark Humphries, *Early Christianity*, Routledge, New York, 2006, s. 116

²⁷ Aziz Polikarp’ın hayatı ve şehit edilmesi hakkında bkz., H. N. Bate, *a.g.e.*, s. 82-85; R. H. Charles, *A Critical and Exegetical Commentary on the Revelation of St. John 1*, T.&T. Clark, Edinburgh, 1985, s. 56-57; P. W. Van der Horst, "Jews and Christians in Aphrodisia in the Light of their Relations in Other Cities of Asia Minor", *Nederlands Theologisch Tijdschrift*, 43, 1989, s. 116-17

II- 1492 Öncesinde Anadolu'da Yahudiler ve Türk-Yahudi İlişkisi

Yahudilerin ne zamandan beri Anadolu'da yaşadıkları net olarak bilinmemekle birlikte, Bizans döneminde Yahudilerin varlığı ileri sürülmektedir. Bizans yönetimi altında dini yaşama konusunda sıkıntı çeken Yahudiler din özgürlüğünü elde etmek için Selçuklu Türklerinin idaresindeki bölgelere göç etmişlerdir. Selçukluların hoşgörülü tutumu Osmanlılar tarafından da devam ettirilmiştir.²⁸ Osmanlı-Yahudi ilişkisi ilk olarak Orhan Bey'in fetihleri ile başlamıştır. Bursa, Edirne, Gelibolu gibi bölgelerde yaşayan Yahudi nüfus Osmanlıların bölgeyi fethetmesinden sonra değişik yerlere dağılmış, ancak Türklerin adaletini görünce tekrar eski topraklarına dönmeyi tercih etmişlerdir.²⁹ Özellikle Şam bölgesi ve Bizans topraklarından birçok Yahudi Orhan Bey'in (1326-1360) davetiyle Bursa'ya geldi ve kendi isteklerine göre bir mahalleye yerleştirildi. Kendiliğinden dönenler ve davetle gelenler neticesinde artan nüfusun dini ihtiyaçlarının karşılanması için yeni sinagoglar inşa edilmiş ve özgürce ibadetlerini yapmışlardır. Edirne'de kurulan din akademisi (Yevişa) Osmanlı'nın her yerinden hatta Polonya ve Rusya'dan gelen öğrencileri kabul eden bir Yahudi eğitim merkezi olmuştur. Bu Yahudiler istediği mesleği seçme ve icra etme hususunda herhangi bir sınırlama ile karşı karşıya kalmayarak tamamen özgür bırakılmışlardır.³⁰

I. Murat döneminde (1360-1389) fethedilen Edirne'de bir Yahudi cemaati³¹ varlığını sürdürmekte idi. Bu cemaat I. Murat döneminde Avrupa'daki (Macaristan, Polonya, Rusya) cemaatler ile yakın bir ilişki içerisinde idi. Bu bölgelerden birçok Talmud öğrencisi Edirne'ye gelmiştir. Hatta bunlar Bursa'ya yerleştirilen Yahudileri kendilerine Türkçe öğretmeleri için Edirne'ye davet etmişlerdir. I. Mehmet zamanında (1413-1421) Manisa'da Yahudilerin buldukları, önceden Samuel adında olup ihtida eden (dönme) Torlak Kemal'den³² anlaşılmaktadır. O, bazı ayaklanmalara öncülük etmesi sebebiyle asılmıştır. Sultan II. Murat döneminde (1421-1451) Yahudilere bazı ayrıcalıkların verildiği görülmektedir. Bu dönemde Yahudiler askerlikten muaf tutulmak istemişlerdir. Ancak onlardan *gureba* isimli bir askeri birlik kurulmuştur. Ayrıca bazı Yahudilerin önemli sosyal

²⁸ Siren Bora, *İzmir Yahudileri Tarihi (1908-1923)*, s. 9; M. A. Epstein, *The Ottoman Jewish Communities*, Klaus Schwarz V., 1980, s. 13, 23

²⁹ Abdurrahman Küçük, *a.g.e.*, s. 70. Bunlara kendi istekleriyle döndükleri için "kendi gelen" adı verilmiştir. Bu tanımla ile, Osmanlı idaresi altına kendi istekleriyle sığınan Yahudiler ile İber yarımadasından sürgün edilenler arasında bir ayırım yapılmıştır.

³⁰ S. Bora, *a.g.e.*, s. 9; Eva Groepler, *İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler*, Çev.: Süheyla Kaya, Belge Yay., İstanbul 1999, s. 29-30; Sara Pardo, *a.g.e.*, s. 11; Abdurrahman Küçük, *a.g.e.*, s. 70-71

³¹ Roma döneminden kaldıkları için Romanyot olarak da bilinirler.

³² Torlak Kemal hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Abdurrahman Küçük, *a.g.e.*, s. 73-82

statülere sahip oldukları görülmüştür. Sözelimi Sultan II. Murat'ın doktoru da bir Yahudi idi.

Fatih Sultan Mehmet döneminde (1451-1481) Yahudiler Osmanlı'nın iskân politikasının önemli bir unsuru haline gelmişlerdir. Zira Fatih, Rumlara güvenmediği için Anadolu'dan Yahudi cemaatler İstanbul'a davet edilerek onlara araziler, evler ve bağlar tahsis edilmiştir. Fatih'in mali işlerden sorumlu yardımcısı ve özel doktoru da (Hekim Yakub) Yahudi idi. Yine bazı Yahudilerin divan üyesi oldukları ve dersler verdikleri bilinmektedir.³³ Galante'nin ileri sürdüğü üzere Fatih Sultan Mehmet halkın çoğunluğunu Rumların oluşturduğu bölgelere Yahudileri yerleştirerek bir denge kurmayı amaçlamıştır.³⁴ Fatih Sultan Mehmet sonrası Tire, Selanik, Aydın, Antalya gibi değişik kentlerden getirilen ve Bursa'dan Edirne'ye göç eden Yahudilere evler ve araziler tahsis edilmiştir. Bunlar kendilerine ait sinagoglar kurmuşlardır. Değişimin (i) sanat ve ticaret faaliyetleri ile İstanbul'un zenginleşmesini sağlamak, (ii) Rumlara karşı güvenilir bir cemaat olan Yahudiler ile kentin güvenliğini koruma altına almak biçiminde iki amacı vardır³⁵

Yahudiler Osmanlı idaresinde oldukça rahat bir yaşam sürdürmüşlerdir. 15. yüzyılda Almanya'dan Edirne'ye yerleşen İsak Sarfati'nin Almanya'ya yolladığı şu mektup bunu açıkça göstermektedir: "...Size ilan ediyorum ki, Türkiye hiçbir eksiği olmayan bir ülkedir...Burada her insan kendi bağının ve kendi incir ağacının gölgesinde barış içinde yaşar..."³⁶ Bu mektup Almanya'da sıkıntı içinde yaşayan Yahudi cemaati davet niteliğindedir. S. Bora'ya göre Osmanlı idarecileri bu mektuptan haberdardı ve bundan memnundular. Bu mektup 1492'deki göçlerin kapısını aralamıştır.³⁷

Sultan II. Bayezid'in Yahudilere yaptığı iyiliği hiç kimsenin göz ardı edebilmesi mümkün değildir. Yahudiler İspanya'da kıyıma maruz kalırken Sultan Beyazıt onlara İmparatorluğun kapılarını açmış ve birçok Yahudi'yi yok olmaktan kurtarmıştır. Yahudi cemaatinin dini, hukuki ve mali işlerinden sorumlu olan hahamlar, Osmanlı devletinin temsilcisi konumunda olup Müslüman mevkidaşları ile aynı sorumluluklara sahiptiler. Hatta bazı Yahudilerin Subaşı ve Başkâtip unvanlarını aldıkları görülmektedir.³⁸ Yahudilerin Türklerin idaresi altında asırlardır özlenen bir

³³ E. Groepler, *a.g.e.*, s. 30

³⁴ A. Galante, *Histoire de Juifs d'Anatolie, des Juifs d'Izmir*, Imprimerie Barok, İstanbul, 1937, s. 10'dan aktaran Rauf Beyru, *a.g.e.*, s. 9; Henri Nahum, *a.g.e.*, s. 32

³⁵ S. Bora, *a.g.e.*, s. 12; Abdurrahman Küçük, *a.g.e.*, s. 84; Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Yahudiler (XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, Alperen Yay., Ankara, 2000, s. 63

³⁶ S. Bora, *a.g.e.*, s. 10; Henri Nahum, *a.g.e.*, s. 31; Esther Benbessa-Aron Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi (14.-20. Yüzyıllar)*, Çev., Ayşe Atasoy, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 80; Bernard Lewis, *The Jews of Islam*, Routledge, London, 1983, s. 135-136; Eva Groepler, *a.g.e.*, s. 37; Sara Pardo, *a.g.e.*, s. 12

³⁷ S. Bora, *a.g.e.*, s. 10

³⁸ Eva Groepler, *a.g.e.*, s. 30; S. Bora, *a.g.e.*, s. 9-10; Bernard Lewis, *The Jews of Islam*, s. 122-125

tabloya ulaştıklarını A. Galanti “Yahudiler zulmetten nura, esaretten hürriyete kavuşmuşlardır. Yahudiler Türklere yalnız galip ve toprağın efendisi nazarıyla değil, kendi dinleriyle yakınlığı olan kardeş nazarıyla bakmışlardır”³⁹ biçiminde ifade etmektedir.

Osmanlı Devleti Yahudileri Rumlara ve Ermenilere nazaran daha güvenilir kabul etmiş ve hoşgörülü bir tutum takınmıştır. Bazı şiddet olaylarının varlığını bildiren kaynaklar olmasına rağmen bunların münferit olaylar ve zorlama yorumlar olduğu kabul edilmektedir.⁴⁰ Türklerin Yahudilere olan güvenlerini A. Galanti şöyle aktarmaktadır: “Türkler, Hıristiyanların kendilerine ve dinlerine karşı olan husumetini bilerek Yahudilere muhabbet bağlamışlardır. Türklerin Yahudilere itimat ve emniyetleri vardı. Çünkü onlarda, Yahudiliği İslam’a yaklaştıran sünnet, oruç, ibadethanelerindeki sadelik gibi adetlerin mevcut olduğunu görmüşlerdir.”⁴¹ Osmanlı Yahudileri Avrupa Yahudilerine göre dini yaşayış, dil ve kültürel unsurlar açısından özgür oldukları için benliklerini koruma şansı elde etmişlerdir. Nitekim Avrupa’dan gelen göç dalgası bunu kanıtlar niteliktedir.⁴²

III- Yahudilerin İspanya ve Portekiz’den Sürgün Edilişi

İber yarımadasında yaklaşık bin yıldır varlığını sürdüren Yahudiler 15. yüzyılın sonlarında ya dinlerini terk ederek Hıristiyan olmaları ya da ülkeyi terk etmeleri arasında bir tercihe zorlanmışlardır.⁴³ Buna binaen birçok Yahudi’nin Hıristiyanlığa girdiği söylenir. Ancak Hıristiyanlığa girmeyi reddettikleri için yine birçok Yahudi 1492 yılında bölgeden sürgün edilmiştir.⁴⁴ Göçler ilk başta İtalya ve Kuzey Afrika ülkelerine olmuştur. Buralardaki Seferad Yahudilerinin büyük çoğunluğu ise daha sonra Akdeniz havzasına göç etmiştir. 1492 yılında İspanya ve 1497’de

³⁹ A. Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, s. 10

⁴⁰ S. Bora, *a.g.e.*, s. 11

⁴¹ A. Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, s. 10; Bernard Lewis, *The Jews of Islam*, s. 24 Türklerin bu bakış açısı, tavrını ve iyi niyetini Yahudilerin kötüye kullandıklarını gösteren açıklamalar için bkz., Cevat R. Atılhan, *İslam’ı Saran Tehlike ve Siyonizm*, İstanbul, 1955, s. 29-34’ten aktaran Abdurrahman Küçük, *a.g.e.*, s. 72. Ayrıca, teşkilatlar kurmak, maddi destek sağlamak ve aktif katılımı Siyonist kampanyalara destek verildiği de görülmektedir. Rifat B. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 403-404

⁴² S. Bora, *a.g.e.*, s. 11; Henri Nahum, *İzmir Yahudileri*, s. 58

⁴³ İspanya Yahudilerinin sürülüş sebepleri olarak; (i) Yahudilerin Katolik dinini Yahudileştirmek istemeleri, (ii) ülkede dini bütünlüğün sağlanması, (iii) sahte din değiştirmelerin önüne geçmek istenilmesi, (iv) idari açıdan ise Yahudilerden para koparabilme, gösterilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Yahudiler (XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, Alperen Yay., Ankara, 2000, s. 52-54

⁴⁴ 31 Mart 1492’de çıkarılan ferman gereği Yahudilerin Ağustos 1492’ye kadar İspanya’ya terk etmeleri istenmiştir. Kesin olmamakla birlikte 200 ile 500 bin arasında Yahudi’nin sürgün edildiği iddia edilmektedir. Abdurrahman Küçük, *a.g.e.*, s. 98; Ahmet Hikmet Eroğlu, *a.g.e.*, s. 125; Abraham Leon Sachar, *History of Jews*, New York, 1967, s. 204; Yitshak Baer, *A History of the Jews in Christian Spain*, The Jewish Pub. Society of America, Philadelphia, 1978, II/424-439; Esther Benbessa-Aron Rodrigue, *a.g.e.*, s. 25-71

Portekiz'den kovulan Yahudiler Osmanlı topraklarına sığınarak canlarını korumuşlardır. Osmanlı topraklarına yaklaşık olarak 12.000 ailenin geldiği belirtilmektedir. Her ailenin beş kişiden oluştuğu düşünülürse sayı 60.000 olacaktır.⁴⁵ Birçok aile "belki geri döneriz" ümidiyle evlerinin anahtarını yanlarına almış, ancak bunu bir hatıra olarak saklamaktan ve nesilden nesile aktarmaktan öte bir şey olmamıştır.⁴⁶ İspanya'dan kovulan Yahudiler İstanbul, Selanik, Bursa, Edirne, Amasya, Tokat gibi yerlere yerleştirildi. Daha sonra Portekiz'den sürgün edilenler de bunlara dâhil oldu.⁴⁷ II. Bayezid vilayetlere gönderdiği fermanla Yahudi göçmenlere iyi davranılmasını emretmiş, emre uymayanların ölümle cezalandırılacağını belirtmiştir.⁴⁸ Yahudiler kendilerinin candan karşılandığının bilincindedirler. Bu konuda şöyle demişlerdir: "Bütün dünya barbarken ve tüm kapılar bize kapanırken Türkler bizi vatanlarına kabul etti. Bu, Yahudi ulusunun asla unutamadığı bir gerçektir... Biz Yahudiler Türkiye'de hiç acı çekmedik."⁴⁹

1520–1530 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğunun başlıca illerinde nüfusun dinlere göre dağılımını gösteren tablo şu şekildedir:⁵⁰

Şehirler	Müslüman Haneler	Hıristiyan Haneler	Yahudi Haneler
İstanbul	9517	5162	1647
Bursa	6165	69	117
Edirne	3338	522	201
Ankara	2399	277	28
Atina	11	2286	-
Tokat	818	701	-

⁴⁵ 1492'de İspanyadan sürülen Yahudilerin bir kısmı (yaklaşık 25.000 kişi) sınırı geçerek Portekiz'e sığınmıştır. Sığınma bedeli olarak zengin Yahudiler büyük meblağlar ödemek zorunda kalmışlardır. Böylece zenginlere sürekli oturma izni verilirken, fakir aileler belli bir süreliğine oturma izni alabilmişlerdir. Ancak buradaki huzurlu günler çok uzun sürmez. 1496'da Portekiz kralının İspanya krallığından kız alması ile iki ülke arasındaki ilişkiler artar. Bir süre sonra İspanyollar, Portekiz kralından Yahudileri sürgün etmesini talep eder. Portekiz kralı 5 Aralık 1496'da Yahudilerin sürgün edilmesini öngören fermanı imzalar. Bu karar Portekiz'de Yahudi varlığının sonu olur. Esther Benbessa-Aron Rodrigue, *a.g.e.*, s. 13, 44-47; Ahmet Hikmet Eroğlu, *a.g.e.*, s. 67; S. Bora, *a.g.e.*, s. 12; Joseph R. Hacker, "Ottoman Policy toward the Jews and Jewish Attitudes toward the Ottoman during the Fifteenth Century", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, ed. Braude and Lewis, New York, 1982, I/122; M. A. Epstein, *The Ottoman Jewish Communities*, s. 13, 23

⁴⁶ Sara Pardo, *a.g.e.*, s. 22

⁴⁷ Hıristiyanların olumsuz tavırları neticesinde Yahudiler daha önce 1290'da İngiltere'den, 1376'da Macaristan'dan, 1394'te Fransa'dan, 1470'te Bavyera'dan kovulan Yahudiler Osmanlı'ya sığınmışlardır. Abdurrahman Küçük, *a.g.e.*, s. 97; S. Bora, *a.g.e.*, s. 13; Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, s. 15-16; Rauf Beyru, *a.g.e.*, s. 10; Henri Nahum, *a.g.e.*, s. 31; Esther Benbessa-Aron Rodrigue, *a.g.e.*, s. 79

⁴⁸ Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Yahudiler*, s. 125-126

⁴⁹ Henri Nahum, *a.g.e.*, s. 57

⁵⁰ Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, Çev., Bahadır Sina Şener, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s. 138; Esther Benbessa-Aron Rodrigue, *a.g.e.*, s. 88.

Konya	1092	22	-
Sivas	261	750	-
Saraybosna	1024	-	-
Manastır	640	171	34
Üsküp	630	200	12
Sofya	471	238	-
Selanik	1229	989	2645
Serez	671	357	65
Tırhala	301	348	181
Larisa	693	75	-
Niş	468	775	-

Bu tabloya göre en çok Yahudi Selanik ve İstanbul'da yaşamaktadır. İzmir'de ise Yahudi varlığını gösteren herhangi bir kayıt yoktur. 1631-1830 tarihleri arasında Batılı gezginlerin hazırladıkları istatistikler neticesinde İzmir'in ve kentte yaşayan Yahudilerin nüfusu şu şekildedir:⁵¹

Yıl	İstatistiğin Kaynağı	Kent Nüfusu	Yahudi nüfusu
1631-1664	Tavernier	60000	6000-7000
1676	Spoon ve Wheler	55000	12000-15000
1702	F. Slaars ve İkonomos	27200	1800
1731	Tollot	76000	7000
1739	Pockocke	100000	6000
1776	Choseul Gouffier	102000	10000
1812	Tancoigne	106000	5000
1824-1825	O. Cook	97000	10000
1827-1830	Josiah Brewer	90000-150000	8000-10000

Bu veriler neticesinde kent nüfusunun yaklaşık olarak %10'luk bir kısmını Yahudiler oluşturmaktadır. Kent ve Yahudi nüfusteki ani düşüşlerin nedeni deprem, yangın ve salgın hastalıklardır. 1688 depreminde kentte yaklaşık 20.000 kişi ölmüştür.⁵² Bu depremin yanı sıra, 1743, 1772, 1841 yangınları kent halkı ile birlikte Yahudileri de yıpratmıştır. 1837'de kentte vuku bulan Veba salgınında en çok Türkler ve Yahudiler ölmüştür. Rum, Ermeni ve Katoliklerde ölüm oranı daha azdır. Buna göre Türklerde %7 olan

⁵¹ S. Bora, *a.g.e.*, s. 28. Tabloyu farklı eserlerden karşılaştırmak için bkz., Tuncer Baykara, *a.g.e.*, s. 56-57; Rauf Beyru, *a.g.e.*, s. 18-19, 50; Sadiye Tutsak, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002, s. 20

⁵² Henri Nahum, *İzmir Yahudileri*, s. 34

ölüm oranı Yahudilerde %4, Rum ve Ermenilerde %1, Katoliklerde ise %0,3 oranındadır.⁵³

1831’de yapılan ilk Osmanlı nüfus sayımında İzmir’de 1693 hanede 3530 bekâr Yahudi tespit edilmiştir.⁵⁴ 1835-1927 yılları arasında yapılan istatistiklere⁵⁵ göre İzmir’in ve kentte yaşayan Yahudilerin nüfusu şu şekildedir:⁵⁶

Yıl	İstatistiğin Kaynağı	Kent Nüfusu	Yahudi nüfusu
1835	Charles de Texier	150000	15000
1844	Quetin	150000	15000
1861	Comte de Chambord	150000	15000
1872	Charles de Sherzer	150000	15000
1891	V. Cuinet	200000	16000
1895	Aydın Vilayet Salnamesi	217145	17943
1900	Paul Lindau	200000	16000
1904	Alliance Bulletin	-	35000
1914	Charles de Vellay	150000	15000
1919	H.S. Solomonidi	300000	30000
1922	Anadoluda Yunan Zulmü	-	20000
1927	T.C. Devlet Salnamesi	165969	31486

Demiryollarının yapımı ile canlanan ticari ve ekonomik hayat nüfus artışını beraberinde getirmiştir. Doğal felaketler kentin ve Yahudi nüfusunun aynı kalmasına hatta bazen azalmasına etki etmiştir. 1835’ten 1920’ye kadar Yahudiler kent nüfusunun %10’luk kesimini oluştururken 1927 T.C. Devlet Salnamesi istatistiğine göre kentteki Yahudi oran %20’ye çıkmıştır. 1782’de Lehistan’daki ihtilal sonucunda yaklaşık 50 aile İzmir ve Selanik’e göç

⁵³ Türklerin ve Yahudilerin daha fazla hastalığa yakalanmaları ve bunların ölüm oranının artmasının nedenleri arasında yoksulluk, tek bir odaya sıkışmış sağlıklı yaşam şartları, yetersiz beslenme, hijyen eksikliği vs. sayılabilir. İzmir’de yaşayan cemaatlerin 1837 Veba salgınına yakalananların oranı ile hastalıktan ölenler ve bunların toplam nüfusa oranlarını gösteren tablo için bkz. S. Bora, *a.g.e.*, s. 29. 19. yüzyıl’da İzmir Yahudilerin yaşamları hakkında ayrıca bkz., Rauf Beyru, *a.g.e.*, s. 85-90; Henri Nahum, *a.g.e.*, s. 35, 37-39

⁵⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı*, Ankara, 1950, s. 136-141; S. Bora, *a.g.e.*, s. 28

⁵⁵ Tablolarda verilen nüfuslar ve oranlar çoğu zaman gerçeği tam anlamıyla yansıtmamaktadır. Batılı gezginlerin istatistikleri derin bir araştırmaya dayanmayan yüzeysel verilerdir. Üstelik nüfus sayımında kadınlar ve çocuklar sayılmamıştır. Yahudilerin 1831 ilk Osmanlı nüfus sayımında 1693 hanede 3530 bekâr olarak sayılması Yahudilerin “Arı Kovanı” veya “Karıncı Yuvası” tarzındaki yaşamları dikkate alındığında eksik görünmektedir. Çünkü her aile 5-6 kişiden oluştuğu düşünülürse nüfusun 7000’den fazla olması gerekmektedir. S. Bora, *a.g.e.*, s. 32

⁵⁶ S. Bora, *a.g.e.*, s. 30. Tablonun hazırlanmasına kaynaklık eden eserler ve veriler için aynı eserin, birinci bölüm, 52 no’lu dipnotuna bakılabilir. Tabloyu farklı eserlerden karşılaştırmak için bkz., Rauf Beyru, *a.g.e.*, s. 50, 53; Sadiye Tutsak, *a.g.e.*, s. 21

etmiştir. 1891’de Rus baskınından kaçan yaklaşık 2500 Yahudi İzmir’e gelmiştir. İzmir’de yerleşik Yahudiler ekonomik açıdan sıkıntı yaşayacakları için onları ABD, Kanada, Arjantin gibi başka ülkelere gitmeleri konusunda teşvik etmişlerdir. Kentin yerli Yahudileri ile göçmen Yahudileri arasında bir süre sonra ekonomik açıdan sorunlar çıkmıştır.⁵⁷

Osmanlı döneminde İzmir’de Yahudiler diğer milletlerle birlikte yaşıyorlardı. İzmir her bir grubun yaşam alanına göre beş farklı bölgeye ayrılmıştı. Levantenler, günümüzde kordon boyu olarak bilinen deniz kıyısında; Ermeniler, ikinci kordon diye isimlendirilen ve Levantenlere göre biraz daha iç kısımlarda; Rumlar, Basmane-deniz hattının kuzeyinde; Türkler, Kadifekale etekleri ile Eşrefpaşa civarında; Yahudiler ise Ermeniler ile Türkler arasında kalan Havra bölgesinde yaşıyorlardı.⁵⁸ Daha sonra, maddi durumları gelişen Yahudilerin bir kısmı Karataş, Göztepe bölgesine göç etmişlerdir.⁵⁹

1800’lü yıllarda İzmir Yahudilerinin içinde yaşadıkları ortam “yoksulluk, dilencilik, eğreti yaşam koşulları”⁶⁰ şeklinde tasvir edilir. Yüzyılın sonunda Yahudi cemaat üyeleri ticari açıdan güçlenmeye başladılar. Bu güçlenen sınıf Göztepe, Karantina ve Karataş’a yerleşti. Böylece 20. yüzyılda Havra ve Göztepe-Karataş olmak üzere iki Yahudi bölgesi oluştu.⁶¹ Cumhuriyet öncesi dönemde İzmir’de Yahudilerin yaşadıkları mahalleler Yahudi adı taşımakla birlikte 1923 yılında adları değiştirilmiştir. Mesela Hahambaşı Mahallesi Güzelyurt, Sonsino ise Oruçisa olarak değişmiştir.⁶²

Birinci dünya savaşı sonrasında (1922) Yahudiler İstanbul ve Trakya ile İzmir ve Batı Anadolu bölgesinde yoğunlaşmışlardır. İzmir, İstanbul’un ardından Yahudi nüfusu açısından ikinci sırada idi ve büyük çoğunluğu Karataş semtinde ikamet ediyordu.⁶³ 1923 yılında İzmir’de halka hitap eden Mustafa Kemal Atatürk’e İzmir Yahudi cemaatinin ileri gelenlerinden Rafael Amado “...Yahudi vatandaşlar hakkındaki görüşünüz nedir?” diye sorması üzerine Atatürk, “...Musevi vatandaşlarımız hiçbir vakitte bu memlekette olduğundan daha çok refah ve saadete malik olmazlar. Şimdiye kadar böyle

⁵⁷ Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, s. 18; S. Bora, *a.g.e.*, s. 31

⁵⁸ S. Bora, *a.g.e.*, s. 35; Sara Pardo, *a.g.e.*, s. 44; Henri Nahum, *a.g.e.*, s. 21. Mahalleleri gösteren harita için bkz., Henri Nahum, *a.g.e.*, s. 278

⁵⁹ S. Bora, *a.g.e.*, s. 35; Sara Pardo, *a.g.e.*, s. 44

⁶⁰ Aron Rodrigue, “Ondokuzuncu yüzyılda Türkiye Yahudileri’nin Batılılaşması-Çok Dilli Bir Cemaatin Oluşumu”, *Tarih ve Toplum*, 6/31, İstanbul, 1986, ss. 17-21

⁶¹ S. Bora, *a.g.e.*, s. 36

⁶² Yahudilerin yoğun olarak yaşadıkları mahallelerin eski ve yeni adları için bkz. S. Bora, *a.g.e.*, s. 36-37

⁶³ Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler: Hukuki ve Siyasi Durumları*, İletişim Yay., İstanbul, 1996, s. 14, 18

olmuştur. Yeni Türkiye bu suretle kendilerine daha çok inandırıcı ve emniyet verici olur..." şeklinde cevap vermiştir.⁶⁴

1934 yılından itibaren Yahudilerin Siyonist faaliyetler çerçevesinde bir araya geldikleri ve bu amaçla teşkilatlandıkları görülmektedir. Bu teşkilatlarda hem gençler hem de yaşlılar aktif konumda idiler. Hükümet bu amaçla organize edilen eğitim ve propagandalara izin vermediği için faaliyetler evlerde gizlice yürütülmüştür. Bu amaca hizmet etmesi için kütüphaneler kurulmuştur. Varlıklı Yahudiler de maddi açıdan teşkilatları desteklemekte idi. Onların desteği ile gençler gizlice gemilerle Filistin'e gitmekte idi. 1940'lı yıllarda göç eden Yahudi sayısı çoğaldı. 1945 yılına gelindiğinde ise İzmir'de 15.784 Yahudi yaşamakta idi.⁶⁵

IV- Yahudilerin İzmir'de Kurumsallaşma Süreci

İzmir, 16. yüzyıl başında beş mahalleden oluşan bir kasaba büyüklüğünde olup, bunlardan dördü Müslümanlara birisi de gayr-i müslimlere aittir. Bu yüzyılda şehir gelişim kaydetmiştir. XVII. yüzyılda liman şehrin gelişimine katkı sağlamıştır. Bu gelişim neticesinde yeni mahalleler kurulduğu, Ermeni ve Yahudi cemaatinin teşekkül ettiği görülmektedir.⁶⁶

Sultan II. Bayezid devrinde İzmir'de aktif konumda olan Yahudi tüccarların varlığından bahsedilmektedir. 16. yüzyılın sonlarında Selanik'te dokumacılık yapan Yahudiler hammaddeye daha kolay ulaşabilmek ve mesleklerini devam ettirebilmek adına Batı Anadolu'ya göçe başlamışlardır. Yahudiler önceleri Manisa'yı tercih ederlerken 17. yüzyıl başlarında İzmir'in artan ticari potansiyeli nedeniyle İzmir'e yönelmişlerdir.⁶⁷ İzmir'de Yahudi cemaatinin oluşum süreci 16. yüzyılın sonlarına tekabül eder. Bahribaba Yahudi mezarlığında 1565 tarihli bir mezar taşının bulunması ve kentte Yahudi mezarlığının olabileceği varsayımı bunun delili olarak ileri sürülmektedir. Ayrıca 1856 yılında bir haham, kentte Yahudi cemaatinin 257 yıldır var olduğunu ifade etmiştir. Bu iki delil çerçevesinde 16. yüzyıl'ın sonlarında İzmir'de Yahudi cemaatinin oluşmaya başladığı ifade edilmektedir.⁶⁸ Ayrıca, S. Sevi'nin⁶⁹ 1626 yılında İzmir'de doğduğu dikkate

⁶⁴ Rifat B. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 39-40; Sara Pardo, *a.g.e.*, s. 58

⁶⁵ Rifat B. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri*, s. 403-408; Henri Nahum, *a.g.e.*, s. 240

⁶⁶ 1528'de büyük çoğunluğunu Rumların oluşturduğu *cemaat-i gebranın* nüfusu 43 iken 1575'te 110'dur. Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 24-27

⁶⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 30; Sara Pardo, *a.g.e.*, s. 33; Yahudilerin Manisa'yı tercihi için bkz., Feridun Emecen, *Unutulmuş Bir Cemaat: Manisa Yahudileri*, Eren Yay., İstanbul, 1997, s. 30

⁶⁸ Galanti ve Barnai'nin görüşleri için bkz. S. Bora, *a.g.e.*, s. 26

⁶⁹ S. Sevi'nin hayat hikayesi, Mesihlik konusunda kendini yetiştirmesi, Mesihlik iddiasında bulunuşu, düşüncesini yayma çabası, Yahudi toplumu üzerinde yarattığı etki, tutuklanışı ve din değiştirmesi hakkında şu eserlere bkz., Abdurrahman Küçük, *Dönemler Tarihi*; İbrahim Alaettin Gövsa, *Sabatay Sevi*, İstanbul, 1939; Joseph Kastein, *İzmirli Mesih: Sabatay Sevi*, Çev., Orhan Düz, İlgı Yay., İstanbul, 2006; Gershom Scholem, *Sabatay Sevi - Mistik*

alınırsa ailesinin daha önceden İzmir'e yerleşmiş olma ihtimali yüksektir. İzmir'de Yahudi cemaatinin oluşumunda şehrin ekonomik açıdan gelişmesi etkin olmuştur. Portekiz göçleri, Selanik'ten gelen iç nüfus hareketi önemlidir.⁷⁰

Yahudiler 16. yüzyılın sonlarında kentin ticari öneminin artması nedeniyle civar kasabalardan İzmir'e yerleşmişlerdir. İzmir'de yaşayan Yahudiler *minyany* (dini törenleri icra edebilmek için gerekli 10 yetişkin erkek) tamamlayabilmek⁷¹ için Tire ve Manisa'dan Yahudileri İzmir'e davet ediyorlar ve göç için onları teşvik ediyorlardı. Cemaat adına toplanan bazı vergilerden bunların muaf tutulduğu görülmektedir. 16 ve 17. asırda Sakız Yahudileri İzmir'e göç etmişleridir. Yine Manisa, Selanik, Safed ve Halep'ten Yahudiler ticari önemi artan İzmir'e göç etmişlerdir. 17. yüzyıl başlarında nüfuslarının artması sayesinde İzmir Yahudileri kendi cemaatlerini kurarak teşkilatlanma yoluna gideceklerdir. Cemaat oluşumunun tahminen 1605 yılında gerçekleştiği kabul edilmektedir. Cemaat değişik kökenlere sahip göçmenler tarafından zaman içerisinde oluşturulmuştur. Sayıca fazla olan Selanik Yahudi göçmenleri bu sürece ciddi katkı sağlamışlardır. 1620'de kentte altı sinagog bulunuyordu. Farklı bölgelerden olan Yahudi göçmenler arasında dini açıdan liderlik mücadelesi baş göstermiş ve bu durum Yahudilerin sosyal ve ekonomik yaşantılarına etki etmiştir. İzmir'e en son gelen Yahudi grubu olan Portekizliler daha öncekilere göre kültürel ve mali açıdan bir gömlek üstündü.⁷²

İber yarımadasından göçen Yahudiler ile yerliler arasındaki ilişkiler daima gergin ve problemlidir. Bu iki grup özellikle Yahudi dini hukukunu (*halagha*) yorumlama konusunda büyük ayrılıklar içerisinde idiler. Üstelik sonradan gelenler, yerel uygulamalara (*halagha* ve *minhag*) riayet etmedikleri gibi yerlilerden kendilerine uymalarını isteyerek Yahudi geleneğine ters davranmışlardır. Yahudiler arasında başlıca çatışma noktaları olarak (i)

Mesih, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Kabalcı Yay., İstanbul, 2011; Esther Benbessa-Aron Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi*; Eva Groepler, *İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler*; Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Yahudiler*; Günay Tümer - Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., Gen. III. Bas., Ankara, 1997; Ziya Şakir, "Türkiye Yahudileri", *Millet Mecmuası*, 8 Ocak 1948, sayı: 101.

⁷⁰ S. Bora, *a.g.e.*, s. 27; Esther Benbessa-Aron Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi*, s. 90-91

⁷¹ Başlangıçta Minyanı tamamlamak için Yahudilere davet gönderilirken 19. yüzyıl sonlarında ise Lehistan ve Rusya'dan gelenleri başka yerlere yönlendirme çabaları hâkim olmuştur. Kanaatimizce, bu tavrın ortaya çıkmasında hem içinde buldukları ekonomik sıkıntı hem de gelenlerin Aşkenazi kökenli oluşu önemlidir.

⁷² Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Yahudiler*, s. 107-108; A. Galante, *Histoire de Juifs d'Anatolie, des Juifs d'Izmir*, Imprimerie M. Bakok, İstanbul, 1937, s. 12'den aktaran Rauf Beyru, *a.g.e.*, s. 10; S. Bora, *a.g.e.*, s. 27; Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 33; Esther Benbessa-Aron Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi*, s. 141; Hammet Arslan, *a.g.e.*, s. 121-123; Jacob Barnai, "The Development of Community Organizational Structure: The Case of Izmir", *Türkiye'de Yahudiler-500 Yıldır Paylaşılan Tarih Sempozyumu*, İstanbul, 1992, (yayınlanmamış bildiri metni) s. 11-12'den aktaran S. Bora, *a.g.e.*, s. 39

etnik sürtüşme (İspanya, Portekiz ve Yerliler), (ii) cemaatin idaresi ve (iii) dini kurallar ve geleneklerin uygulanması⁷³ sayılabilir.

Gruplar arasındaki mücadelenin temelinde hahambaşılık geliyordu. Hahambaşılık kurumu Yahudi cemaatin olduğu dönemden itibaren tesis edilmiştir. İzmir’de ilk hahambaşı İstanbul kökenli bir aileye mensup olan İsak Levi’dir. Selanik Yahudileri onu kabul etmemişler ve Selanik’ten getirdikleri Yosef Eskapa’yı Hahambaşı seçmişlerdir. Çift kutupluluk İsak Levi’nin yerine geçen Azarya Yeşuva Eşkenazi’nin ölümü ve Yosef Eskapa’nın İzmir hahambaşı olması ile kısmen sona erdi. O dönemde cemaatin dini ve dünyevi işlerini yönetecek ve yetki paylaşımı olarak kabul edilebilecek iki kurul oluşturulmuştur.⁷⁴ Y. Eskapa’nın son yılları olan 1670’te cemaat 7 kurul üyesi (menunim) tarafından yönetiliyordu. Bu sayı 1811’de 12’ye, 1884’te 20’ye yükselmiştir, ismi de Necia Haeda (İsrail önderleri) olarak değişmiştir.⁷⁵ 1838 yılında yayımlanan bir yazıya göre, İzmir Yahudi cemaati Onikiler Konseyi (her iki yılda değişir, eski üyeler yenileri seçer) ve Din Adamları Kurulu adı verilen iki örgüt tarafından yönetilmekte idi.⁷⁶

Hahambaşılık mücadelesinin en önemli nedeni cemaatin yerliler, Sefaradlar ve Aşkenazlar olmak üzere farklı yapılardan oluşması idi. 19. yüzyılın birinci yarısında Osmanlı Yahudileri modernleşmeyi savunan Reformist Yahudiler (çoğunluğu Portekiz’den kovulan ve Tunus, Balkanlar, Anadolu liman kentlerine yerleşen Yahudiler) ile eski düzeni korumaya çalışan tutucu Yahudiler olarak ikiye bölündü. Vergi adaletsizliğinden ezilen yoksul Yahudiler ise kurtuluş yolu olarak reformları destekliyorlardı. Gruplar arasındaki mücadeleler 1835 yılında II. Mahmut’un Osmanlı Hahambaşılığı müessesini tanıması ile duruldu. Böylece İzmir’deki iki başlı hahambaşılık tartışmalarına son verilmiş ve Osmanlı Yahudi cemaati tek merkezden yönetilir hale gelmiştir. Osmanlı hahambaşısı, diğer kentlere atanacak hahambaşıları konusunda Sultan’a danışmanlık yapacaktı. Ancak, 1839 Tanzimat Fermanı tam olarak uygulama alanına giremediği için Yahudi cemaati içindeki çatışma ve sorunları çözemedi.⁷⁷

Sultan Abdülmecit 1850’de hahambaşılarını atama görevini cemaate verince Yahudi elit zümre tekrar cemaat yönetimine hâkim olmuştur. Bu durum yoksullar ile elitler arasında bir sınıf çatışmasına ve toplulukta derin kutuplaşmalara sebep oldu. 1862’de reformist-tutucu kavgası şiddetlenince Osmanlı idarecileri müdahale edip bazı reformistleri hapse atmasıyla

⁷³ Esther Benbessa-Aron Rodrigue, *a.g.e.*, s. 92, 95, 100-101; Sara Pardo, *a.g.e.*, s. 32, 51-52

⁷⁴ Bu iki kurul ilerleyen zamanlarda iki grup arasındaki sorunları daha da derinleştirmiştir.

⁷⁵ Kurul üyelerinin uzmanlık alanları ile onları seçen sinagogların isimleri ve yardım dernekleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., S. Bora, *a.g.e.*, s. 39-41

⁷⁶ *Journal de Smyrne* gazetesi, 3 Kasım 1938’den aktaran Rauf Beyru, *a.g.e.*, s. 85-86

⁷⁷ S. Bora, *a.g.e.*, s. 16-18, 39-42; Jacob Barnai, “On the History of the Jews in the Ottoman Empire”, *Sephardi Jews in the Ottoman Empire*, Ed. Esther Juhasz, New York, 1990, s. 30; Bernard Lewis, *The Jews of Islam*, Routledge, London, 1983, s. 174-175

tutucular üstünlük sağlamıştır. 19. yüzyıl sonlarında faaliyetlere başlayan Evrensel Yahudi Birliği⁷⁸ hahamların üstünlüğüne son vermiş ve Osmanlı Yahudi cemaatini sosyo-kültürel açıdan canlandırmıştır. Bu süreç Yahudi cemaati için Aydınlanma dönemi olarak kabul edilmiştir. 1865'te hazırlanan ve toplam 48 maddeden oluşan "Hahamhane Nizamnamesine"⁷⁹ göre hahamların yetkileri sınırlandırılmış, danışmanlar grubu oluşturulmuş ve halk, cemaat etkinliklerinde aktif hale gelmiştir. Üyeler cemaat yönetim kurulunu seçme hakkına sahip olmuştur.⁸⁰ Ancak bu durum uzun sürmemiş ve hahamlar yetkiyi yeniden ele geçirmişlerdir.⁸¹ Cemaat içi tartışmalara son vermek amacıyla İstanbul ve İzmir'de 1896'da Hahamname Nizamnamesi temel alınarak yeni bir cemaat tüzüğü hazırlanmış, 1908'de bazı ilaveler yapılmak suretiyle bu tüzüğün eksiklikleri giderilmiştir.⁸²

V- İzmir Yahudilerine Ait Kurumlar

İzmir Yahudileri dini ve sağlık ihtiyaçlarını kendi cemaatleri içerisinde rahat bir şekilde karşılayabilmek amacıyla bir takım dini kurumlar ve hastaneler kurmuşlardır. Ayrıca yoksul kesimin temel ihtiyaçlarını karşılamak ve onları kalkındırmak için de bir takım yardım kuruluşları oluşturmuşlardır. Şimdi bu kurumlara kısaca değinmek istiyoruz.

a- Sinagoglar

Yahudi mahallelerinin olmazsa olmaz özelliği bir Sinagog'a sahip olmasıdır. Yahudilerin evleri sinagog etrafında kümelenmekte idi. Bu yüzden sinagogsuz bir Yahudi Mahallesi düşünmek mümkün değildir. İzmir'de

⁷⁸ Orijinal adı Alliance Israelite Universelle olan bu kurum, 1860'ta Yahudiler arasındaki bölgesel farklılıkları ortadan kaldırmak, Yahudileri bilinçlendirmek, geleneklerini korumak, meslek kazandırmak, sefalet ve cehaletten kurtarmak, kalkındırmak, medeniyete ayak uydurmalarını sağlamak amacıyla Paris'te bir grup Yahudi genç tarafından kurulmuştur. Alyans'ın ideolojik söylemi Avrupa kaynaklı haskala'nın Fransa'da ses bulmuş halidir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Aron Rodrigue, *French Jews, Turkish Jews, The Alliance Israelite Universelle in Turkey 1860-1914*, (PhD Dissertation), Harvard Univ., 1985. Bu eserin Türkçesi: *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması "Alliance Okulları"*, Çev. İbrahim Yıldız, Ayraç Yay., İstanbul, 1997; Henri Nahum, *a.g.e.*, s. 102, 258; S. Bora, *a.g.e.*, s. 97-98; Esther Benbessa-Aron Rodrigue, *a.g.e.*, s. 210; Neslihan Kuran, "Haskala'nın Yahudi Eğitime Etkisi: Alliance Israelite Universelle ve Toplumsal Dönüşüm 'İstanbul AIU Okulları Örneği İle'" *Milel ve Nihal*, 6 (2), s. 323-341. Haskala için ayrıca bkz., Ali Osman Kurt, "Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala", *Milel ve Nihal*, 7 (1), 33-59

⁷⁹ Hahamhane Nizamnamesi'nin orijinal metni ve tercümesi için bkz., Hatice Doğan, *Osmanlı Devletinde Hahambaşılık Müessesesi*, s. 63-68 ve Ekler bölümü.

⁸⁰ 1865 yılında İzmir Yahudi cemaatinin yönetim kuruluna seçtiği üyelerin listesi için bkz. S. Bora, *a.g.e.*, s. 41-42

⁸¹ Yahudiler, 1876 yılındaki Kanun-i Esasi ile elde ettikleri haklar çerçevesinde Meclis-i Umumi'ye mebus yollanmışlardır. 1878'de Abdülhamit ile rejim değişmiştir ancak Osmanlı-Yahudi ilişkilerindeki güven her zaman yerini korumuştur. Evrensel Yahudi Birliği'nin Fransa'ya yolladığı mektuplarda Abdülhamit'in "Yahudi düşmanı" olmadığı ve Yahudileri koruduğu belirtiliyordu. S. Bora, *a.g.e.*, s. 16-18; 39-42

⁸² Tüzüğe göre İzmir Yahudi cemaatini oluşturan kurullar ile onların görev ve yetkileri için bkz. S. Bora, *a.g.e.*, s. 42-43

kesin olarak kanıtlanmamış olmakla birlikte MS 2. veya 3. yüzyılda Rufina adında bir sinagogun olduğu ileri sürülmektedir.⁸³ Yine Bizans döneminde yapıldığı belirtilen Etz Hahayim sinagogu⁸⁴ ile ilgili olarak elde delil mevcut değildir. Aynı şekilde İber Yahudileri tarafından kurulduğu söylenen Geruş (Sürgün) Sinagogunun - ispatı mümkün olamamakla birlikte - İzmir'in en eski sinagoglarından olduğu dile getirilmektedir.⁸⁵

İzmir'de XVII. ve XVIII. asırda Etz Hahayim, Şalom, Foresteros, Pinto, Bakış, Sonsino, Sinyora Giveret ve Portokiz sinagogları vardı.⁸⁶ Şalom sinagogu Hayim Eskapa döneminde kullanımda idi ve on dükkândan elde edilen gelirlerle sinagogun giderleri karşılanıyordu. 1800 ve 1841'de restore edilmiştir. Yine 17. yüzyılda yapıldığı söylenen Sonsino sinagogunun mimari açıdan Hisar camiinden (inşa tarihi 1592) esinlendiği ileri sürülmektedir. 1850 ve 1896 da restore edilen bu sinagog günümüzde harabe görünümündedir.⁸⁷ Sinyora Giveret'in ise 1510-1569 yılları arasında yaşayan Donna Gracia Mendes tarafından yaptırıldığı ileri sürülmektedir. Bikur Holim⁸⁸ ve Algazi sinagogları ise 1724'te yapılmıştır.

1900'lere gelindiğinde kentteki sinagog sayısı 15'e yükselmiştir. S. Bora'ya göre bu sayıya küçük sinagoglar dâhil edilmemiştir. Bu sinagoglardan biri 1893 yılında İzmir Aşkenazi cemaatine verilmiştir. Yine bu cemaat için bir ev, sinagoga dönüştürülmüştür. Bu durum ev sinagogların varlığına müsaade edildiğini gösterir. Buna dair Meseri Evi, Mizrahi Evi gibi örnekler vardır.⁸⁹ 1908'de sinagogların sayısı 17'dir. Yine bu sayıya ev ve oda sinagoglar dâhil edilir. Karşıyaka Alaybey'de Kal Kadoş, Bornova'da Algranti sinagogu vardı. Bu dönemdeki en büyük sinagog 1907'de henüz inşaat tamamlanmadan ibadete açılan Karataş Beit İsrail sinagogudur.⁹⁰ 1908'de Çeşme'de 3, Tire'de 2, Bergama ve Menemen'de birer sinagog vardı.

⁸³ S. Bora bu iddiayı A. Galante'nin ortaya attığını belirtmektedir. S. Bora, *a.g.e.*, s. 48

⁸⁴ 1851 yılında Daniel Sidi'nin maddi katkılarıyla restore edilen bu sinagog Güzelyurt mahallesi, İnkılap sokaktadır. S. Bora, *a.g.e.*, s. 48; Sara Pardo, *a.g.e.*, s. 121

⁸⁵ Osmanlıların fethettikleri bölgelere güvenilir bir millet (millet-i sâdıka) olan Yahudileri yerleştirdiği göz önüne alınırsa 1424 yılında fethedilen İzmir'e bazı Yahudileri yerleştirdiği düşünülebilir. Bunlar kendi Geluş (Sürgün) sinagoglarını kurmuş olabilirler. Bu cemaat büyük olasılıkla 1472'deki büyük deprem sonunda veya Venediklilerin 1472'de İzmir'de yaptıkları katliam (Tuncer Baykara, *a.g.e.*, s. 83) sonucunda dağılmış olabilir. S. Bora, *a.g.e.*, s. 48-49

⁸⁶ 17 ve 18. Yüzyıl da İzmir'deki sinagogların sayısı konusunda 1'den 9'a kadar çelişkili rakamlar ortaya atılmıştır. S. Bora, *a.g.e.*, s. 49-50

⁸⁷ S. Bora, *a.g.e.*, s. 49-50

⁸⁸ Bodrum katında cemaate ait bir hapishanenin var olabileceği tahmin edilmektedir. S. Bora, *a.g.e.*, s. 52-53

⁸⁹ S. Bora, *a.g.e.*, s. 50; Sara Pardo, *a.g.e.*, s.135

⁹⁰ Sinagogun inşası esnasında karşılaşılan maddi sorunları çözmek için tahvil satışı yapılmıştır. 22 Şubat 1909 tarihli tahvilin tercümesi için bkz. S. Bora, *a.g.e.*, s. 50-51

Bunların bir kısmı kullanılamaz halde iken bazılarının izleri dahi ortadan kalkmıştır.⁹¹

b- Mezarlıklar

Varyant'taki Bahribaba mezarlığında bulunan bir mezar taşındaki 1565 tarihi, 16. yüzyılda İzmir'de bir Yahudi mezarlığının var olduğunu göstermektedir. 20. asrın başlarında ise, Bahribaba (Maşatlık), Gürçeşme (Kaңçeşme) ve Bornova'da Yahudi mezarlıklarının olduğu söylenir. 1861 yılında Yahudi cemaati Bahribaba mezarlığının yetersiz kaldığını padişaha bildiriyorlar.⁹² Daha önce şehrin dışında olan Bahribaba mezarlığının etrafına 1883'ten itibaren evler inşa edilmiş, 1885'te de bir kısmından yol geçmiştir. 1907 yılında mezarlık arazisinin bir kısmı Gureba hastanesine bağışlanmış, 1910 yılında da mezarlıkta ağaçlandırma çalışmaları başlamıştır. Vali Rahmi Bey döneminde Müslüman ve Hıristiyan mezarlıklarının şehir dışına taşınması projesiyle Bahribaba Mezarlığı da Gürçeşme mezarlığına taşınmıştır. 1881 tarihinde kurulan Bornova Mezarlığı ise günümüzde kullanılmamaktadır. Gürçeşme mezarlığı 1885'te hizmete açılmıştır. Bahribaba'daki mezarlar buraya taşınmıştır. 1992 tarihi itibarıyla 9478 mezar yer almaktadır.⁹³ Günümüzde Altındağ'daki Musevi Mezarlığı kullanılmaktadır. Burada kadın ve erkek cenazelerinin ayrı alanlara gömüldükleri görülmektedir.

c- Yardım Kurumları

Osmanlı Yahudilerinin karakteristik özelliklerinden birisi yardım kurumları oluşturmalarıdır. Diğer gruplar böylesine kapsamlı bir yardım kurumuna sahip değillerdir. İzmir Yahudi cemaatinin varlığını inkıta uğramadan sürdürebilmesinin en önemli nedenlerinden birisi cemaat içi yardımlaşmadır. Yahudi yardım kurumları (i) yoksullara, (ii) hasta ve yaşlılara, (iii) işsizlere, (iv) yetim ve kadınlara, (v) göçmenlere yönelik olmak üzere beş kategoriye ayrılır. Yoksullara yönelik başlıca yardım kurumları şunlardır: Fukaraperver Cemiyeti (Ozer Dalim), Talmud Tora Beyan Komitesi, İyi Niyet (Buena Velundat), Aşevi, Malbuş Aronim, Bigde Kodeş, Oel Moed ve Dansa.⁹⁴ Bu kurumlar İzmir'de yaygın olan dilencilikçi

⁹¹ İzmir il merkezindeki sinagogların kuruluşu, tarihi, mimari yapısı, süslemeleri, müstemilatı ve çevre düzenlemesiyle ilgili olarak ayrıca bkz., Mehmet Alparslan Küçük, *İnanç Turizmi Açısından Dinî Mekanlar (Yahudilik-Hıristiyanlık Örneği)*, Berikan Yay., Ankara, 2015; Mine Tanaç, "İzmir Havraları", Ege Mimarlık, 2001/2-3, Sayı: 38-39, MO İzmir Şb., Yay., İzmir, 2001, s. 41-45; Mine Tanaç Zeren, *İzmir'de Sefarad Mimarisi ve Sinagogları*, Yalın Yay., İstanbul, 2010; Esther Juhasz, "Synagogues", *Sephardi Jews in the Ottoman Empire*, Ed. Esther Juhasz, New York, 1990, s. 37-48; S. Bora, *a.g.e.*, s. 48-52; Sara Pardo, *a.g.e.*, s. 119-175

⁹² İzmir Yahudi cemaatinin padişahın bilgisine arzettiği yazı için bkz. S. Bora, *a.g.e.*, s. 53

⁹³ Mina Rosen, "Jewish Cemeteries in Turkey", *Sephardi Jews in the Ottoman Empire*, Ed. Esther Juhasz, New York, 1990, s. 61; Sara Pardo, *a.g.e.*, s. 177-178; S. Bora, *a.g.e.*, s. 53-55

⁹⁴ Bu kurumların geçirdiği süreçler, gelirleri, yaptığı yardım türleri, kampanyaları hakkında ayrıntılı bilgi ve Osmanlı'nın Ozer Dalim'in çalışmaları hakkında duyduğu kuşku için bkz., S. Bora, *a.g.e.*, s. 56-59

önlemeye ve Yahudi halkın huzur içinde yaşamasını sağlamaya çalışmıştır. Yahudi kurumları Osmanlı içerisinde olduğu kadar Rusya, Fas, Filistin gibi yerlerdeki Yahudilere de maddi yardım etmişlerdir. Yahudi cemaati sıkıntı içerisinde olan Rusya Yahudilerine yardım toplamak için saraydan izin istemişlerdir. 1905 yılında saray onlara olumlu cevap vermiştir.⁹⁵

1642 yılında Eskapa tarafından kurulan Kutsal Mezarlık Kurumu (Hevra Kaduşa şel Kabarim) hasta ve yaşlılara hizmet veren bir kurumdur. İşsizlere yardım etmek amacıyla da 1902'de biçki-nakış kurslarının yanı sıra Evrensel İsrail Birliği Tarafından ziraat ve çırak okulları kurulmuştur.⁹⁶ Cemaat içerisindeki yoksullara, yetimlere ve kadınlara bakmak için Yoksullar Yurdu (Lazaretto), Yetimler Yuvası, Yetimler kurumu (Hevrat Yetumot), Kız çocuklarına Yardım (Ezra la Yeladot), Mohar u Matan gibi yardım kurumları oluşturulmuştur. Bu kurumlar sayesinde genç kızların evlilik masrafları karşılanıyor; hamile kadınlara yardımcı olunuyor; yetimler barındırılıyor, besleniyor, okutuluyor ve iş sahibi yapılıyordu. Bayanlar Kurumu ve Hahnakat Orahim isimli yardım kurumlarında ilki Rusya'dan gelen göçmenlere hizmet verirken ikincisi şehri ziyarete gelen Yahudilere 3 gün boyunca yiyecek-içeceklerini karşılıyordu.⁹⁷ İzmir Yahudi cemaati, yoksul Yahudilerin kalkınmasını sağlamak amacıyla bir takım destek programları oluşturmuştur. Buna göre varlıklı Yahudilere ait evlerde yoksul Yahudi halk ikamet etmekte idi. Ancak bu yöndeki tüm çabalara rağmen yoksul halkı kalkındırmak için tam anlamıyla yeterli bir çözüm yolu bulunamamıştır.⁹⁸

İzmir Yahudilerinin, Osmanlı yardım kampanyalarına katıldıkları da görülmektedir. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere ilan olunan yardım kampanyasına Yahudiler 78.550 kuruş (toplamda 794.546) yardım etmişlerdir.⁹⁹ İzmir'de 1908'de "Asakir-i Osmaniyye Hedaya-yı Şitaiyye" için Yahudiler 1.179 kuruş (toplamda 20.643); 1909'da İzmir Asker Kulübü için 2.928 kuruş (toplamda 9.607) yardım etmişlerdir.¹⁰⁰ 1910 yılında Osmanlı hahambaşısı Hayim Nahum Efendi Osmanlı donanmasına yardım edilmesi için Yahudilere yönelik bir

⁹⁵ Yıldız Saray-ı Humayunu Başkıtabet dairesinin cevabi yazısı için bkz., S. Bora, *a.g.e.*, s. 55-56

⁹⁶ S. Bora, *a.g.e.*, s. 59; Henri Nahum, *a.g.e.*, s. 108

⁹⁷ Kurumların kuruluş hikayesi, hizmet verdiği binaların fiziki yapıları için bkz., S. Bora, *a.g.e.*, s. 60-61

⁹⁸ 1890-1908 yılları arasında yoksul Yahudi halkı barındırmak için açılan Yahudi hanelerin yerleri, isimleri, ve sahiplerini gösterir tablo için bkz., S. Bora, *a.g.e.*, s. 37. Bu tablo Göztepe-Karataş bölgesinde yaşayan varlıklı Yahudiler ile yoksulların yaşadıkları yerlerin farklılığını gözler önüne sermektedir.

⁹⁹ Bu kampanyaya katılan cemaatler ve yardım miktarlarını gösterir tablo ile Yahudi yardımseverlerin meslekleri için bkz., S. Bora, *a.g.e.*, s. 62-63

¹⁰⁰ Cemaatlerin yardım miktarları ve yardım eden kişi sayısını gösterir tablo için bkz., S. Bora, *a.g.e.*, s. 65. ayrıca 1877 ile 1908-1909'daki yardım kampanyalarına katılan Yahudilerin hangi meslekleri yaptıklarını o dönemde yayınlanan gazetelerden tespit edebilmek mümkündür. S. Bora, *a.g.e.*, s. 63, 66

beyanname yayınlamıştır. Burada, Yahudilerin Osmanlıya bağlılıkları, minnettarlıkları; yardımın boyunlarının borcu olduğu ve vazife-i zimmeleri olduğu dile getiriliyor. Mukaddes vatanın tealisi ve terakkisi için bütün varlıklarını feda etmesinin gerekliliği vurgulanıyor. Müslümanlarla hemfikir ve hemahenk olduklarını göstermek için kampanyaya katılmaları tavsiye ediliyor.¹⁰¹ 1939'daki Erzincan depremine Yahudiler yardım etmişlerdir.¹⁰²

d- Hastaneler

İzmir Yahudileri cemaatin sağlık ihtiyacını karşılamak için hastane kurmuşlardır. İzmir Yahudi cemaatine ait ilk hastane salgın hastalıklarla mücadele için 1827 yılında kurulmuş, 1837'de Hahamhane'nin karşısındaki binanın eklenmesiyle geliştirilmiştir. Hastanenin ihtiyaçlarını karşılamak için "Midraş Kadoş Ospital" kurulmuştur. Viyanalı Rothschild ailesinin katkılarından dolayı hastaneye 1874'te ailenin adı verilmiş ve cemaatin ileri gelenleri hastaneye maddi katkılarını sürdürmüştür. 19. Yüzyıl sonlarına kadar hastane sorunsuz bir şekilde hizmet vermiştir. 1911'de Rothschild ailesi ile hastane yönetimi arasında çıkan anlaşmazlık sonucunda aile yardımlarını kesmiş ve hastane kapanmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde Türklere ait 3, Rumlara ait 2, Ermeni ve Katoliklere ait birer hastane vardı. Yahudiler bu hastanelerden de istifade etmişlerdir. Yahudi cemaati kapanan hastaneye ait mülklerin satışı ile yeni bir hastane kurmak istese de uygun yer bulamamıştır. Nitekim 1913'te Nesim Levi Bayraklı¹⁰³ Karataş semti, Teşvikiye mahallesi, İcadiye sokak, 15 numara'daki üç katlı ve yirmi odalı evini hastane olarak kullanılmak üzere İzmir Yahudi cemaatine hibe etmiştir. Yandaki arazilerin satın alınması ve inşası ile bahçeli ve büyük bir hastane oluşturulmuştur. Hastaneye Sultan Reşad tarafından 1914'te ruhsat verilmiştir. Birinci dünya savaşı süresince hastane hükümet emrinde kullanılmış, savaş bitince tekrar İzmir Yahudi cemaatine iade edilmiştir. Hastane Yahudilerin yanı sıra Müslümanlara ve Ermenilere de hizmet vermiştir.¹⁰⁴ Hastane'de 1926 yılına kadar Dr. Spirer, Albert Tarika, Menahem Adato ve Refael Pontromoli yöneticilik yapmışlardır. 1926'da bir tüzük hazırlanarak hastaneyi idare için "Musevi Hastanesi İdare Cemiyeti" kurulmuştur.¹⁰⁵ Bu kurum günümüzde Karataş Hastanesi olarak hizmet vermektedir.

¹⁰¹ Beyannamenin tercümesi için bkz., S. Bora, *a.g.e.*, s. 67-68

¹⁰² Rifat B. Bali, *a.g.e.*, s. 371-372

¹⁰³ Bayraklı'daki mağazanın sahibi olduğu için bu isimle anılır olmuştur. O aynı zamanda 1907'de hizmete açılan ve Mithatpaşa Caddesi ile Halil Rifat Caddesi arasındaki ulaşımı kolaylaştıran 40 metrelik asansörü de yaptıran kişidir. 1907'de iki yıl Vilayet idare meclisi üyeliği yapmıştır. S. Bora, *a.g.e.*, s. 78

¹⁰⁴ Hastanenin giderlerini karşılamak üzere hastane vakfına gayrimenkuller alınmış ve bağışlar yapılmıştır. S. Bora, *a.g.e.*, s. 70-71; Sara Pardo, *a.g.e.*, s. 46, 179-182

¹⁰⁵ Tüzüğün tam metni (*Karataş Hastanesi Arşivi*, 27 Temmuz 1926 tarihli *Nizamname-i Esasi*) ve çevirisi için bkz., S. Bora, *a.g.e.*, s. 72-73

VI- Mevcut Durum

İzmir Yahudilerinin sayıları 1948’de İsrail’e ve Batı’ya göç etmeleri nedeniyle 2.500’e; bu asrın başlangıcından itibaren 2000’e, günümüzde ise 1300'lere kadar inmiş durumdadır. Sayının her geçen gün azalmasının temel nedeni olarak, gençlerin eğitim almak ve iş (ticaret, ekonomi, turizm, bilişim, tıp vb) sahasında etkili olabilmek için İstanbul, Avrupa, Amerika, Çin ve Hindistan gibi dünyanın değişik yerlerine gidip geri dönmemeleri gösterilmektedir.¹⁰⁶ Ayrıca, nüfusun yaşlanması ve yeni doğum oranlarının azalması da bu durumu etkilemektedir. İzmir Yahudi Cemaatini son yıllarda evinden idare eden baş haham Rabbi Nisim Barmaymon 27 Ekim 2014’te vefat etmiş, cenazesi Altındağ Musevi mezarlığına defnedilmiştir.

Günümüzde cemaatin kullanımında olan sinagog sayısı sekizdir. Bunlar Kemeraltı bölgesindeki Algazi, Bikur Holim, Şalom (Aydınlılar), Etz Hahayim, Sinyora Giveret, Alsancak’taki Şaar Aşamayim, Karataş’taki Beit İsrail, Roş Aar (Tepebaşı) sinagoglarıdır. Bunların haricinde kullanım dışı olan sinagogların yanı sıra, Karşıyaka, Alaybey’de bulunan Kaal Kadoş sinagogu da cemaat yokluğu nedeniyle bir süre önce müzeye çevrilmiştir. Sinagogların bakım-onarım gibi ihtiyaçları cemaat tarafından karşılanmaktadır. Her sinagogda, yapılacak işlemler konusunda karar veren bir başkan ve yardımcıları vardır.

İzmir Yahudi Cemaati laik bir niteliğe sahiptir. Özel bayramlar haricinde cemaatin birçok üyesi sinagogda yapılan ibadetlere iştirak etmemektedir. İzmir Yahudi cemaati dini uygulamalara katılma konusunda isteksizdir. İnsanlar çok para kazandığı için zevke sefaya düşmüşler, dini ve Tanrı’yı unutmuşlardır. Halk ibadet esnasında gündelik kıyafet giyer. Hahamlar düğün törenleri¹⁰⁷ esnasında özel kıyafetlerini giyerler. Cemaat içerisinde yaşanan herhangi bir güncel tartışma (dini veya seküler konularda) yoktur. Çünkü herkes kendi bildiği işi yapmakla meşguldür. Hahamlar tartışmalı konulara girmeyerek, cemaate sadece bir takım tavsiyelerde bulunuyorlar ve kesinlikle emri vaki yapmıyorlar.

Şabat töreni, cemaat azlığı nedeniyle sadece üç sinagogda icra edilmektedir. Bu sinagoglar Alsancak’taki Şaar Aşamayim, Karataş’taki Beit İsrail ve birer hafta dönüşümlü olmak üzere Havra sokağındaki Algazi-Bikur Holim’dir. Her bir sinagogda aşağı yukarı 30-35 kişi olmak üzere toplam 100 kişi Şabat törenine katılır. Her sinagogun hahamı gerekli ritüelleri yerine getirir ve duaları yapar. İşadamları ve gençler işleri ile meşgul oldukları için ibadete pek önem vermezler. İnançları gereği Şabat günü işi bırakmaları lazım ama buna uyan çok azdır. İzmir Yahudi Cemaatini kucaklayan Bar/Bet

¹⁰⁶ Bu durum cemaatte bir dönüşüm meydana getirmektedir. Hale Okçay, “İzmir Yahudileri: İşadamlarının Kimliğinin Dönüşümü”, *Sosyoloji Dergisi*, (17), İzmir, s. 191-192

¹⁰⁷ 19. yüzyıl ortalarında Yahudilerin düğün törenleri için bkz., Rauf Beyru, *19. Yüzyılda İzmir’de Yaşam*, s. 345-348

Mitzva gibi törenlere ilgi büyüktür. Geleneklere tam bir riayet söz konusudur. Bar Mitzva, sevap işlemeye hazır adam anlamına geldiği için bu töreni gerçekleştiren gençler ibadete, duaya, Tanrı için çalışmaya, Tora öğrenmeye ve okumaya, dine hizmet etmeye başlarlar. Büyüklerine saygılı olmak ve muhtaçlara yardım etme gibi nitelikler kazandırılır.¹⁰⁸

Milli bayramlardan en coşkulu geçeni Purim'dir. Bu bayram sinagogda yapılan dualar ile başlar, aile bireylerinin bir araya gelerek yemek yemeleri, birbirlerine tatlı ikram etmeleri ve çocukları sevindirmeleri ile devam eder. Çocukların oldukça keyif aldığı bir bayramdır, çünkü çocuklar değişik kostümler (doktor, itfaiyeci, polis vs) giyerek kendi aralarında oyunlar oynarlar. Bir diğer milli bayram olan Hanuka da genellikle evde kutlanmaktadır. Geçmiş günleri anımsamak için kandiller yakılır ve bir araya gelinir. İzmir Yahudileri Pesah törenlerinde sinagogda yapılan törenlere tam olarak iştirak etmese bile evlerde hazırlanan ve ortaklaşa yenen seder yemeğine önem verdikleri görülür. Özellikle yemeğin hazırlanışı esnasındaki sembolik unsurlar (matsa/hamursuz, marul, kereviz yaprağı, sirke, haşlanmış yumurta, kemik ve bir tür tatlı) en ince ayrıntısına kadar özenle hazırlanır. Yemek sonrasında şarkılar söylenir, eğlenilir ve herkes mutlu biçimde ayrılır. İzmir Yahudi Cemaati Yom Kipur töreni esnasındaki, uzun dualar yapılırken gençlerin sıkılmadan töreni takip edebilmeleri için İbranice duaların Latin harfleriyle yazılmış ve Türkçeye çevrilmiş olduğu bir dua kitabı hazırlamıştır. Gençleri teşvik edici bu uygulama çok etkili olmuş ve ilgiyi arttırmıştır. Cemaatte İbranice bilenlerin sayısı azalmaktadır. Sukkot kutlamaları için çadırlar sinagogda kurulmaktadır. Günümüzde apartman dairelerinde bunu gerçekleştirmek zor olduğu için uygulayan yoktur.¹⁰⁹

Cemaat üyeleri koşer kurallarına uygun olarak kesilmiş et ürünlerini tüketiyorlar. Kesilecek hayvanlar ve kesimler bizzat görevli veteriner ve haham tarafından kontrol edildikten sonra Koşer sertifikası veriliyor. Günümüzde Manisa ili Turgutlu ilçesi civarında bir kesimhanede bu kontroller yapılmakta ve uygun koşullarda kesilmiş hayvanlar cemaatin kullanımına sunulmaktadır. Cemaate et ürünü tedarik eden kesimhane, elde ettiği gelir karşılığında (rakipsizlik veya tekelleşmenin sonucu) cemaate bir miktar maddi yardım yapmaktadır.

Darda kalmışlara yardım eden İyi Niyet Kurumu ve Karataş Hastanesi içinde İhtiyarlar Yurdu (Huzurevi) bulunmaktadır. Talmud Tora Okulu yaklaşık 30 sene evvel kapanmıştır. İzmir Yahudi Cemaatinin çocuklarının büyük çoğunluğu kolejler ve özel okullar olmak üzere Türk okullarında eğitim görmektedirler. Cemaatin Karataş semtinde bir hastanesi vardır.

¹⁰⁸ Bu törenler hakkında bkz., Sara Pardo, *a.g.e.*, s. 108-109

¹⁰⁹ Yahudilerin bayram kutlamaları için ayrıca bkz., Rauf Beyru, *19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam*, s. 334-335, 339; Sara Pardo, *a.g.e.*, s. 109-113; Suzan Alalu, Sara Yanarocak, vd., *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul, 1996

Günlük veya haftalık gazete yoktur, İstanbul'da çıkan Şalom gazetesini takip ediyorlar. Cemaatin İstanbul'daki Yahudiler, Batı dünyası ve İsrail ile ilişkileri gayet güzeldir. Cemaat üyelerinin ekonomik durumları iyidir. Sanayi, tekstil, turizm, kuruyemiş ticareti gibi alanlarda öne çıkan Yahudiler vardır. Gençler kendi ilgi alanlarına göre meslek seçiyorlar. Cemaat üyelerinin daha önce kullandıkları Gürçeşme Mezarlığı doluluk nedeniyle kullanıma kapalıdır, orada eski hahamlar yatmaktadır. 1934'ten bu yana Altındağ/Kokluca Musevi mezarlığını kullanmaktadırlar.

Sabetay Sevi'nin İzmir'de ortaya çıkışından cemaat hiç memnun değildir. Bu olay, cemaat içerisinde günümüzde gündemde dahi değildir. Osmanlı'nın kendilerine yönelik uygulamalarına oldukça olumlu bakmaktadırlar. Günümüzde İzmir Yahudi Cemaati üyeleri kendilerini Türk olarak görüyorlar ve mutlu bir yaşam sürdürdüklerini ifade ediyorlar. Vatandaşlık görevlerini yerine getiriyorlar. Can Bonomo isimli Yahudi gencinin 2012 Eurovision şarkı yarışmasında Türkiye'yi temsil etmesinden ötürü son derece gururlular. TRT'nin tercihini ise, "Türkiye'nin olgun, çağdaş, ulusal bir kültüre sahip olduğunu göstermesi" biçiminde yorumluyorlar. Bu tercihle büyük bir aşama kaydedildiğini ve alkışlanan bir durum olduğunu da ilave ediyorlar.¹¹⁰

Sonuç

İzmir civarında kurulmuş olan antik kentler, tarihi tam olarak bilinemese bile milattan önce değişik zamanlarda ve değişik nedenlerle gelen Yahudilere ev sahipliği yapmıştır. Miladın ilk yıllarında Efes, Sart, Bergama gibi antik kentlerde yaşayan az sayıdaki Yahudi topluluk Hıristiyan misyonerliğinin temel hedef kitesi olmuştur. Yahudilerin yaşadığı bu bölgelerde kiliseler kurulmuştur. Bu açıdan bölgedeki Yahudiler, Hıristiyanlığın gelişim seyrinin aydınlatılması ve kutsal metinlerin anlaşılması açısından önem arz etmektedirler.

Yahudiler, Bizans yönetimi altında dini uygulamalar ve gündelik yaşam açısından baskı görürken ve oldukça sıkıntılı günler yaşarken, Türklerin fethettikleri bölgelere göç etmek suretiyle yıllardır özlemini duydukları rahat ve huzurlu ortama kavuşmuşlardır. Selçukluların Yahudilere tanıdığı özgürce yaşama hakkını ve hoşgörülü tutumu Osmanlılar devam ettirmişlerdir. Nitekim Yahudilerin daha önce yaşamakta oldukları ve terk etmek zorunda kaldıkları Bursa, Gelibolu gibi bölgelerin Osmanlılar tarafından fethedilmesiyle eski yerleşimlerine döndükleri görülmüştür. Burada mabetlerini inşa edebilme ve rahatça ibadetlerini icra edebilme hürriyetine sahip olmuşlardır. Fatih Sultan Mehmet zamanında Yahudiler

¹¹⁰ Güncel bilgiler, Alsancak'taki Şaar Aşamayim sinagogunda *hazanlık* yapmakta olan Moti (Mordehay) Katan ile 13.02.2012 tarihinde yapmış olduğumuz söyleşiye dayanmaktadır. Vermiş oldukları bilgilerden ve misafirperverlikten dolayı kendilerine ve eşleri Suzi Hanım'a teşekkür ediyorum.

toplumun önemli bir unsuru haline gelmişlerdir. Zira Fatih, ticarete canlılık kazandırmaları ve şehrin güvenliğini arttırmak için onları İstanbul'a yerleştirmiştir. Yine onlara her türlü dini özgürlük tanınmıştır.

Yahudiler tarihin değişik dönemlerinde Osmanlı topraklarına iltica etmişler ve Osmanlı'nın himayesine sığınmışlardır. Ancak, Yahudiler için bunlardan hiç birisi 1492 ve 1497 yılında olduğu kadar makbul olmamıştır. Bu dönemde İber yarımadasında din değiştirme veya sürgün edilme tercihi ile karşı karşıya kaldıklarında muhtemelen Osmanlıların hoşgörülü tutumundan haberdar idiler. Osmanlılar, sıkıntılı günlerde iltica etmek isteyen binlerce Yahudi'nin sırf insan oldukları için topraklarına girmelerine müsaade etmiştir. Osmanlıların hiçbir tereddüt göstermeden aldıkları bu karar günümüz insanlığına namzet bir davranıştır. Üstelik onlara kötü davranan idarecilerin kellesinin alınacağı da bizzat padişah fermanı ile ilan edilmiştir. İzmir, ilk anda bu göç dalgasının hedefi olmasa bile ilerleyen yıllarda önemli bir durak olacaktır. Özellikle 17. yüzyılda limanın gelişmesi ile artan ticaret trafiği nedeniyle Tire, Manisa, Selanik ve Ege Adaları gibi bölgelerden Yahudiler İzmir'e geleceklerdir. İşte tam bu dönemde İzmir Yahudileri cemaatleşmeye başlamışlardır. İzmir Yahudi cemaat içerisinde etnik köken farklılığı, dini idare ve gelenekleri uygulama konusunda tartışmalar hiçbir dönemde eksik olmamıştır. Anlaşmazlıklar nedeniyle bazen iki hahamın varlığına rastlanmaktadır. Osmanlı idaresi, Yahudiler arasındaki dini problemleri çözme konusunda kanunlar çıkarmasına rağmen sorunlar 20. yüzyılın başlarına kadar devam ede gelmiştir.

Osmanlı idaresinde başlangıçta ekonomik açıdan oldukça rahat günler geçiren İzmir Yahudileri depremler, yangınlar, salgın hastalıklar, İmparatorluğun kötü gidişatı nedeniyle 19. yüzyılda sıkıntılı günler geçirmeye başladılar. Üstelik Ermeniler ve Rumlar ticari alanda etkinliklerini arttırıyor ve her türlü olumsuz olayı Yahudilere karşı kullanıyorlardı. Sabatay Sevi hareketinin çıkardığı sosyal huzursuzluk kötü gidişatı tetiklemiştir. Yahudiler ticaretteki başarıları nedeniyle İmparatorluğun gerilemeye başlamasından bir süre etkilenmeseler bile daha sonra onlar da ekonomik darboğaza girmişlerdir.

İsrail devletinin kurulması için 20. yüzyılın başlarında şiddetlenen Siyonist fikirler neticesinde İzmir Yahudileri 1940'lı yıllarda İzmir'den gizlice ayrılıp Filistin'e gitmeye başlamışlardır. 1948'de İsrail devletinin kurulmasıyla İzmir'deki Yahudi nüfusunda büyük azalmalar olmuştur. Nitekim sayıları günümüzde 1.300'e kadar düşmüştür. Yahudi cemaatinin İzmir'de kendilerine ait ibadethaneleri, hastanesi, huzurevi, mezarlığı, yardım kurumu bulunmaktadır. İzmir'deki Yahudiler, günümüzde gayet huzurlu, mutlu ve rahat bir yaşam sürmektedirler.

Kaynakça

- Akurgal, Ekrem, *Eski İzmir I: Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı*, Ankara, 1983.
- Alalu, Suzan, Sara Yanarocak, vd., *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul, 1996
- Arslan, Hammet, "Tarih Boyunca İzmir Yahudileri: Yedi Kiliseler, Sürgün, Cemaatleşme Süreci ve Modern Durum", *Büyük Yönleriyle Yahudilik*, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yay., Ankara, 2012.
- Arslan, Hammet, "Tarihsel Süreçte İzmir Yahudi Cemaatinin Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Durumu", *Milel ve Nihal*, 11 (1), ss. 119-142.
- Atilhan, Cevat R., *İslam'ı Saran Tehlike ve Siyonizm*, İstanbul, 1955.
- Baer, Yitshak, *A History of the Jews in Christian Spain*, The Jewish Pub. Society of America, Philadelphia, 1978.
- Bali, Rıfat B., *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yay., İstanbul, 2001.
- Barnai, Jacob, "On the History of the Jews in the Ottoman Empire", *Sephardi Jews in the Ottoman Empire*, Ed. Esther Juhasz, New York, 1990.
- Barnai, Jacob, "The Development of Community Organizational Structure: The Case of Izmir", *Türkiye'de Yahudiler-500 Yıldır Paylaşılan Tarih Sempozyumu*, İstanbul, 1992.
- Bate, H. N., *History of the Church to A.D. 325*, Rivingtons, London, 1901.
- Baykara, Tuncer, *İzmir Şehri ve Tarihi*, Ege Üniv., Mat., İzmir, 1974.
- Benbessa, Esther - Aron Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi (14.-20. Yüzyıllar)*, Çev., Ayşe Atasoy, İletişim Yay., İstanbul, 2001.
- Beyru, Rauf, *19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam*, Literatür Yay., İstanbul, 2000.
- Bora, Siren, *İzmir Yahudileri Tarihi (1908-1923)*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 1995.
- Borgen, Peder *Early Christianity and Hellenistic Judaism*, T&T Clark Ltd., Edinburgh, 1998.
- Canpolat, Emin, *İzmir: Kuruluşundan Bugüne Kadar*, İstanbul, 1954.
- Charles, R. H., *A Critical and Exegetical Commentary on the Revelation of St. John 1*, T.&T. Clark, Edinburgh, 1985.
- Doğan, Hatice, *Osmanlı Devletinde Hahambaşılık Müessesesi*, Selçuk Üniv. SBE Teslim Edilmiş YL Tezi, Konya, 2002.

- Emecen, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK Basımevi, Ankara, 1989.
- Emecen, Feridun, *Unutulmuş Bir Cemaat: Manisa Yahudileri*, Eren Yay., İstanbul, 1997.
- Epstein, M. A., *The Ottoman Jewish Communities*, Klaus Schwarz V., 1980.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet, *Osmanlı Devletinde Yahudiler (XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, Alperen Yay., Ankara, 2000.
- Galante, A., *Histoire de Juifs d'Anatolie, des Juifs d'Izmir*, Imprimerie Barok, İstanbul, 1937.
- Galanti, Avram, *Fatih Sultan Mehmet Zamanında İstanbul Yahudileri*, Fakülteler Mat., İstanbul, 1953.
- Galanti, Avram, *Türkler ve Yahudiler*, Tan Mat., İstanbul, 1947.
- Gövsa, İbrahim Alaettin, *Sabatay Sevi*, Milenyum Yay., İstanbul, 1939 ve 2000.
- Groepler, Eva, *İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler*, Çev.: Süheyla Kaya, Belge Yay., İstanbul 1999.
- Güleryüz, Naim, *Türk Yahudileri Tarihi I*, Gözlem Yay., İstanbul, 1993.
- Gündüz, Şinasi, *Pavlus: Hıristiyanlığın Mimarı*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2001.
- Hacker, Joseph R., "Ottoman Policy toward the Jews and Jewish Attitudes toward the Ottoman during the Fifteenth Century", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, ed. Braude and Lewis, New York, 1982.
- Harnack, Adolf, *The Mission and Expansion of Christianity in the first Three Centuries*, G. P. Putnam's Sons, New York, 1908.
- Horst, P. W. Van der, "Jews and Christians in Aphrodisia in the Light of their Relations in Other Cities of Asia Minor", *Nederlands Theologisch Tijdschrift*, 43, 1989.
- Humphries, Mark, *Early Christianity*, Routledge, New York, 2006.
- Juhasz, Esther, "Synagogues", *Sephardi Jews in the Ottoman Empire*, Ed. Esther Juhasz, New York, 1990.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı*, Ankara, 1950.
- Kastein, Joseph, *İzmirli Mesih: Sabetay Sevi*, Çev., Orhan Düz, İlgi Yay., İstanbul, 2006.
- Kuran, Neslihan, "Haskala'nın Yahudi Eğitime Etkisi: Alliance Israelite Universelle ve Toplumsal Dönüşüm 'İstanbul AIU Okulları Örneği İle'" *Milel ve Nihal*, 6 (2), ss. 323-341.

- Kurat, Akdes Nimet, *Çaka Bey: İzmir ve Civarındaki Adaların İlk Türk Beyi (MS 1081-1096)*, Ankara, 1966.
- Kurt, Ali Osman, "Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala", *Milel ve Nihal*, 7 (1), ss. 33-59.
- Küçük, Abdurrahman, *Dönmeler Tarihi*, Rehber Yay., Ankara, 1992.
- Küçük, Mehmet Alparslan, *İnanç Turizmi Açısından Dinî Mekanlar (Yahudilik-Hıristiyanlık Örneği)*, Berikan Yay., Ankara, 2015.
- Kütükoğlu, Mübahat S., *XV ve XVI. Asırda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisâdi Yapısı*, İBB Kültür Yayını, İzmir, 2000.
- Latourette, Kenneth Scott, *A History of the Expansion of Christianity*, (The First Five Centuries) Harper & Brothers Pub., New York, Tarihsiz.
- Levi, Avner, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler: Hukuki ve Siyasi Durumları*, İletişim Yay., İstanbul, 1996.
- Lewis, Bernard, *İslam Dünyasında Yahudiler*, Çev., Bahadır Sina Şener, İmge Kitabevi, Ankara, 1996.
- Lewis, Bernard, *The Jews of Islam*, Routledge, London, 1983.
- Mount, Christopher, *Pauline Christianity: Luke-Acts and the Legacy of Paul*, Brill, Leiden, 2002.
- Nahum, Henri, *İzmir Yahudileri: 19.-20. Yüzyıl*, Çev: Estreya Seval Vali, İletişim Yay., İstanbul, 2000.
- Nezihi, Raif, *İzmir Tarihi*, İBB Kültür Yay., İzmir, 2001
- Okçay, Hale, "İzmir Yahudileri: İşadamlarının Kimliğinin Dönüşümü", *Sosyoloji Dergisi*, (17), İzmir.
- Pardo, Sara, *Sevgili İzmir Beni Tanı: Dünden Yarına İzmir Yahudileri*, Etki Yay., İzmir, 2007.
- Rodrigue, Aron, "Ondokuzuncu yüzyılda Türkiye Yahudileri'nin Batılılaşması-Çok Dilli Bir Cemaatin Oluşumu", *Tarih ve Toplum*, 6/31, İstanbul, 1986, ss. 17-21.
- Rodrigue, Aron, *French Jews, Turkish Jews, The Alliance Israelite Universelle in Turkey 1860-1914*, (PhD Dissertation), Harvard Univ., 1985.
- Rodrigue, Aron, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması "Alliance Okulları"*, Çev. İbrahim Yıldız, Ayraç Yay., İstanbul, 1997.
- Rosen, Mina, "Jewish Cemeteries in Turkey", *Sephardi Jews in the Ottoman Empire*, Ed. Esther Juhasz, New York, 1990.
- Sachar, Abraham Leon, *History of Jews*, New York, 1967.

- Scholem, Gershom, *Sabetay Sevi - Mistik Mesih*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Kabalcı Yay., İstanbul, 2011.
- Schurer, E., *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B.C. - A.D. 135)*, T.&T. Clark, Edinburgh, 1986.
- Starr, Joshua, *The Jews in the Byzantine Empire*, Burt Franklin, New York, 1970.
- Stern, M., "The Jewish Diaspora," *The Jewish People in the First Century*, eds. S. Safrai and M. Stern, van Gorcum, Assen, 1974.
- Şakir, Ziya, "Türkiye Yahudileri", *Millet Mecmuası*, 8 Ocak 1948.
- Tanaç Zeren, Mine, *İzmir'de Sefarad Mimarisi ve Sinagogları*, Yalın Yay., İstanbul, 2010
- Tanaç, Mine, "İzmir Havraları", *Ege Mimarlık*, 2001/2-3, Sayı: 38-39, MO İzmir Şb., Yay., İzmir, 2001.
- Tanyu, H., *Tarih Boyunca Türkler ve Yahudiler*, Yağmur Yay., İstanbul, 1976.
- Trachtenberg, J., *The Devil and the Jews: The Medieval Conception of the Jew and its Relation to Modern Antisemitism*, Harper & Row, New York, 1966.
- Tutsak, Sadiye, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002.
- Tümer, Günay - Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., Gen. III. Bas., Ankara, 1997.
- Ülker, Necmi, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994.
- Wedderburn, Alexander J. M., *A History of the First Christians*, T&T Clark Ltd., New York, 2005.

